

KRANJČEVIĆEVA KOZMOGONIJA

LUKO PALJETAK

I dio

Silvije Strahimir Kranjčević, pjesnik je koji nas ukupnošću svoga djela prisiljava da se prema njemu, htjeli mi to ili ne htjeli, neprestano određujemo, postavljamo i opredjeljujemo, da neprestano dopunjavamo nedostatnost svoga instrumentarija kako bismo dosegli krajnje protege i dimenzije ove poezije koja, u odnosu prema cilju što ga je sebi u sebi postavila, biva u izričaju pokatkad, nalik na svaki istinski proizvod duha, jednako nedostatna kao i sredstva kojima se služimo da bismo postigli taj cilj. Ta poezija u neku ruku predstavlja potresnu i potresenu ukupnost našega ljudskoga (povijesnoga) i zvjezdanoga (suvremenoga) iskustva, njegov podsjetnik i abecedarij.

U Kranjčevićevoj ljudskoj i pjesničkoj anabazi ima nešto mitsko. On je bez ikakve dvojbe pjesnik koji »htjede prodrijeti u srčiku čovjeka, svemira, bića, htjede da smjelom rukom podere zastor ispred tajne vaseljenske«. ¹ Poezija kao sudbina i kao čin ono je što ga u cijelosti determinira. »Odio il verso che suona e che non crea«, zapisuje Kranjčević u svoj mali crni notes ovaj Foscolov stih ² nalazeći u njemu već u ranim svojim danima misao identičnu vlastitom gledanju i definirajući već tada suštinu svoje poetike.

Premda je Kranjčević, po uvjerenju mnogih, pjesnik fragmenta, iz ukupnosti njegova opusa — pjesama, proza, govora ^{2a} — kao i lektire progovara filozofična cjelovitost pjesničkih i ljudskih gledanja čovjeka, koji je, da tako kažemo, jednim okom prebiraio po prahu zemaljskome, a drugim pretraživao beskonačne prostore svemirske, tražeći čovječje mjesto u njemu. ³

¹ S. S. Kranjčević, »Vanitas vanitatis«, *Sabrana djela* III, Zagreb, JAZU, 1967, str. 42. Svi citati iz Kranjčevića u ovom napisu donose se prema: S. S. Kranjčević, *Sabrana djela* I, Zagreb, JAZU, 1958, *Sabrana djela* II, Zagreb, JAZU, 1959. i *Sabrana djela* III, Zagreb, JAZU, 1967. U daljnjem tekstu SD I, II, III.

² Vidi Vladimir Ćorović, »Lektira Silvija Strahimira Kranjčevića«, *Građa za povijest kniževnosti hrvatske*, knjiga X, Zagreb 1927, str. 7.

^{2a} Ovaj je članak napisan na temelju konzultirana cjelokupnoga poznatog Kranjčevićeva opusa.

³ Na kraju Kučerine knjige *Naše nebo* (Zagreb 1895) Kranjčević je zabilježio sljedeće: »Isp. članak 'Čovječje mjesto u svemiru', 'Vijenac' 1903., str. 493. i 525«. Vidi V. Ćorović, *op. cit.*, str. 89.

Ima u Kranjčevićevim stihovima i prozi cjelokupna jedna k o z m o g o n i j a koja se iz fragmenata daje iskonstruirati i složiti u cjelovit mozaik i sistem, čije kardinalne točke postaju i jesu zapravo i kardinalne točke, odnosno pojmovi Kranjčevićeve poezije.

Kranjčević je pjesnik koji u sebi nosi svjetove. Nastojeći da ih spozna, objektivizira i racionalizira on stvara sve dublje ponore iracionalnoga.⁴ Tražeći za svoje vizije adekvatne pjesničke prispodobe, poput kakva kozmokratora, »pako čuteć uzdišuć za rajem«,⁵ on kreira svoj vlastiti svesvijet. Njegov je svijet napučen anđelima, genijima, djevama, božicama, duhovima i demonima, i on ih u sebi bošovski i gojinski nosi. »Sjećaš li se, zlati! kad si neko vrijeme proučavao zvijezde, nabavio si durbin pa po čitave večeri motrio nebesa, mene zvao iz druge sobe pa smo zajedno gledali«,⁶ piše Ela Kranjčević u svojim uspomenama potvrđujući tako autentično ovu Silvijevu zagledanost u ozvjezdana večernja nebesa,⁷ kada svaki čovjek »svjedokom je i vidokom najljepšim pojavama, što mu ih priroda, ta dobra mati njegova, nuda, da mu se na jednoj strani čuvstvo ljepote naslađuje prekrasnim prizorima, a na drugoj, da mu se srce digne iz nizine svagdašnje borbe životne tamo gore, — da se na krilima uma i fantazije vine daleko, daleko — u neizmjerni svemir«,⁸ i kada sve te »sjajne luči, treptanjem svoga svjetla eno te baš zovu, da baciš oko k njima, a u duši ti se i nehotice javljaju pitanja: što su te luči, otkuda su i čemu su? [...] Nad glavom ti se u obliku ogromne polukruglje razapeo tamnomodri — gotovo crni — čador,

⁴ »Kant veli da je 'Ding na sich« za nas nedokučljiv; krije se iza zatvorenih vrata; a filozofi sanjare o njemu gradeći pred tim pragom veličanstvene zgrade, gdje je sve namješteno logično, harmonički, racionalno, ali pod kojima su temelji ukopani u pomičan, nevjeran pijesak«. V. Nazor, *Na vrhu jezika i pera*, Zagreb 1942, str. 60.

⁵ Kranjčević, *SD II*, str. 26.

⁶ »Iz notesa Ele Kranjčević«, Kranjčević, *SD II*, str. 653.

⁷ »Sjećam se, kad smo zajedno često išli kojemu prijatelju poslije večera pa tamo dulje ostali pa vraćajući se sve si mi redom tumačio zvijezde...«, »Iz notesa Ele Kranjčević«, *ibid.*, str. 654.

⁸ Oton Kučera, *Naše nebo, crtice iz astronomije*, Zagreb, MH, 1895, str. 3. Kranjčević je, kako navodi Čorović (v. bilj. 2), Kučerinu knjigu posjedovao u svojoj biblioteci i čitao je očito vrlo pomno (v. bilj. 3), jer je osvrćući se na izdanja Matice hrvatske za godinu 1895 (osvrst je izišao u *Nadi II*, 4 od 15. II 1896) s velikim oduševljenjem pisao o toj knjizi: »Među knjigama, koje će ovogodišnji članovi s najviše pohvalne ljubopitljivosti čitati, napominjemo *Naše nebo* od prof. Otona Kučere. U doba, kad neki mračni i zlosutni, sebeznaći i čisto utilitarni pravac preovladava u društvu, kad gine vjera u uzvišenost, baš zato, jer niko ne gleda u oči onomu, što je uzvišeno, s veseljem pozdravljam ovu knjigu, kojoj je spisatelj vrlo zgodno stavio na čelo riječi velikog Kanta: 'Dvije su stvari, koje su nada sve vrijedne, da na se svraćaju pažnju ljudskog uma i da ga opet i opet napunjavaju udivljenjem: *moralni zakon u nama i zvjezdano nebo nad nama*'. Što se instruktivne strane tiče, ovo je jeduo od prvijeh djela svoje vrste u nas, a učeni je pisac [...] pružio nam zaista sigurna putovođu po beskrajnim svemirskim daljinama«. Cit. prema Kranjčević, *SD III*, str. 132—133.

a na njemu kao prikovane javljaju se zlatne i srebrne zvjezdice: s početka ih možeš brojiti, ali jedva je prošlo po ure, broj im je toliko da svako brojenje prestaje. Osupnut stojiš pred najkrasnijom pojavom u prirodi: pred tjelesnim i duhovnim okom tvojim otvorio se gotovo u tren oka bezkrajni i oku i duhu tvomu nedosežni svemir. Milijuni i milijuni zvijezda — čini ti se tako — prosuše se po tom svodu, svaka od njih trepti i kao da ti šalje pozdrav iz neizmernih daljina, kao da ti dovikuje: čovječe, ti nisi sam u svemiru. Nehotice ti se izvija iz grudi odgovor: 'Da ste mi zdravo, neznane prijateljice'!⁹

Kranjčevićovo viđenje svemira nije tako idilično poput ovog Kučerina, iako su im pitanja: »Što je sve to? čemu to? što je taj svemir?«,¹⁰ zapravo identična. Različiti su samo odgovori. Kranjčevićev svemir je u mnogome sasvim drukčiji,¹¹ i s njim on hoće da izravna svoje račune, nastojeći da nas, akumulirajući u sebi »iskustvo svijeta«,^{11a} svojim ljudskim iskustvom ne ostavi bez objašnjenja i odgovora koji su po svojoj naravi svezremene naravi a aktualnošću određenoga trenutka (kada se povijest i subjekt tragično ukrste u jednoj neizbježnoj i sudbinski po svemu nezaobilaznoj točki), dobivaju svoje prizemljenje, te pjesnik tada »u svojoj tragičnosti probija istinu mita tražeći la objašnjenja, tražeći za sebe samog nova uporišta«,¹² istražujući istodobno i prostor »između svijeta — između sebe« (Himna). Kranjčević promatra »neba kruge tajne«. ¹³ Iz pjesme »Iza spuštenijeh trepavica« saznajemo da tih krugova ima devet, s »desetom ovom majčicom zemljom«. ¹⁴ Njegov svemir vrlo rijetko poprima idiličan izgled, kad

Svemir

Mjesec se kupa u prozirnom moru,
I trake mu, mokre od eterne rose,
Svemirske sfere tresu i nose
U dol i goru...

(San)

⁹ Oton Kučera, *op. cit.*, str. 5.

¹⁰ O. Kučera, *ibid.*, str. 5.

¹¹ »Na nebu, gdje nikoga nema, trepere zvijezde, a zemlja... čime je ona nakičena?«, potcrtava Kranjčević rečenicu u tekstu M. Gorkoga »Trojica« (prilog *Viencu XXXV*, str. 246). Vidi V. Čorović, *op. cit.*, str. 49.

^{11a} I s njim on često prekida razgovor (»Ja prekidam s nebesi razgovor«, »Prvi grijeh« I, 320).

¹² Ivan Krtalić, »Odrednice Kranjčevićeve poezije«, *Forum*, XVI/1977, knj. XXXIV, br. 9, str. 361.

¹³ Kranjčević, *SD I*, str. 9.

¹⁴ Kranjčević, *ibid.*, str. 171. Postoje različita mišljenja o tome ima li dva, tri, sedam, ili deset nebesa (kako se navodi u *Genesis Rabba*, midrašu o Postanku, koji je nastao u V st. u Palestini). Kranjčević, sudeći po navedenom stihu, kao i prema pjesmi »Na голу sjeđah kamenu«, dantesko smatra da ih ima devet.

taj »prostor veličajni«,¹⁵ taj »prostor mirni, zvjezdovitog usred krijesa«¹⁶ najčešće se zamućuje,

I gledaj — tam',
Gdje zvijezda u mrak tone;
Ah, to ti je suza grozna,
Suza duše bône.

(Večernice, 5)

Kranjčevićovo je nebo stoga najčešće crno (»Šapućem crno nebo gledajući«),¹⁷ i njegov sklad, za kojim pjesnik toliko žudi, jer

Ah, tamo nema varave laži,
Ni suzâ ni ljudi;
Tamo me talas eterni ziba
I ja u tihom opojnom času
Ne znajuć za se, uživam onu
Zaborav¹⁸ slatku, s koje se mrtvim
Otvara nebo,

(Ditiramb)

samo prividan, budući da je to prostor

po kom je vječna ruka,
Pero svoje umaćuć nam u suze,
Pisati stala

Naših jada bezbrojne duge liste,
Našeg žića krvavih priča jato,
Naše boli uzdahe, poput vihra

Svemir što pune.
(Radniku)

Taj svemir je »krvavim znojem svemir opit grozni«¹⁹ i »krvna lja-ga«²⁰ u njemu vlada, on je gluh (Spustih oči, Prolog) i šuti (Zapad sunca, Sjeni majke),

Poput groba svemir šuti,

(Mrtvi časi)

on je bezdan (Ponoć, Pogled na zvijezde, Besmrtnoj sjeni Dra. Franje Račkoga, Prolog), vasiona je vječna i bezdana, pjesnikovo se oko

rastapa

U bezdanu pustog, vječnog svemira.

(Angelus)

¹⁵ Kranjčević, *ibid.*, str. 124.

¹⁶ Kranjčević, *ibid.*, str. 125.

¹⁷ Kranjčević, *ibid.*, str. 156.

¹⁸ Byronov Manfred žudi i traži upravo to isto:

Seven spirits: What wouldst thou with us, son of mortals — say?

Manfred : Forgetfulness —

Seven spirits: Of what — of whom — and why

Manfred : Of that which is within me;

(*Manfred* I čin, 135—138)

¹⁹ Kranjčević, *SD* I, str. 46.

Vasiona se nad njim stere

Olovna kano ti maska, Oblaci nalični krpi
 Staračka koža su njena, što se u nabore bere, —
 (Sveljudski hram)

i kreće se »po svojim zakonima kao stroj bez svijesti«,²¹ pa ipak je ta »Beskrajna, mrtva pustolina svemirska« (Suza), taj »prostor vasseljenski, kuća neumrljih bogova, [...] visoki beskrajni svod (Priča iz pradavnih dana) za Kranjčevića »kuća čuda« (Zvijezdama i zvi-jezdi), »eterni misterij, zagonetka naših zemaljskih moždana« (Glad).

Jeste li voljni zgledat u nebesa,
 U vječitu zagonetku tajna,
 (Bez naslova)

postavlja Kranjčević pitanje da bi na njega sam odgovorio:

Ja ne znam, što je tamo
 Gdje se zvijezda sjaji²²
 (Ja ne znam...)

[...] ja vidjeh — da u prahu
 Utjehe se nađe prije
 Neg u magli i uzdahu
 Gluhim nebom što se vije.
 (Spustih oči)

Svjetlopis gledam u blatu
 Svih neba deveterih.
 (Na голу sjedjah kamenu)

Upravo ova obrnuta vizura, ovaj sraz dvaju svjetova što se, nalik na dva nasuprot postavljena zrcala, poništavaju u jednoj fokusnoj točki koja je pjesnik, karakteristična je za Kranjčevića. Sve te svoje zvjezdane »kozmičke asimptote« sažima on u »krupno oko vola« u kojem

vijek svemir se zrcali

Ko svete noći u Betlemu;
 A tebi puca:
 (Pogled na zvijezde)

²⁰ Kranjčević, *ibid.*, str. 159.

²¹ Kranjčević, *SD III*, str. 44.

»It is an awful chaos — light and darkness,
 And mind and dust, and passions and pure thoughts
 Mix'd, and contending without end or order, —
 All dormant or destructive«,

potcrtava Kranjčević u svom primjerku Byronova *Manfreda* (prev. Stj. Miletić) upravo te stihove iz III čina (164—167), nalazeći u njima najvjerojatnije sliku sukladnu svojoj slici svemira. Vidi Čorović, *op. cit.*, str. 67. Donosim ih ovdje u originalu, jer mi Miletićev prijevod nažalost nije dostupan, što u ovom slučaju nije presudno bitno.

²² »Jer sve znati, sve razumijevati, i naj sitni, najsitniji atom, znači ne imati više nikakva interesa ni za što«. Kranjčević, *SD III*, str. 54.

Kranjčevićev je svemir dakle vrlo turoban. On je bezdan, crn, grozan, prazan, gluh i grobno šutljiv, prividno miran i veličajan, beskrajan, tajanstven i zagonetan. Sve su to atributi koji se susreću i u drugih pjesnika u raznim vremenima i po tome dobivaju značenje općih, gotovo arhetipičnih epiteta, ali u Kranjčevića oni nekako poprimalju osobnu boju i okus (pa u njega crn biva crnji nego u drugih, šutljiv šutljiviji, grozan grozniji) i tako postaju kranjčevićevski *couleur locale* jednog dvostruko, mitski i povijesno prepoznatljivog stanja. Premda sva ta Kranjčevićeva »patetična pitanja takozvane sinteze: kamo i odakle«,²³ mogu doista nalikovati na »koketiranje s metafizičkim dubljinama o edenskom problemu dobra i zla«,²⁴ sve to njegovo prebiranje po »beskrajnoj pustolini svemirskoj«^{24a} nije bilo samo »nojevsko turanje glave u takozvane vječne probleme, da se kroz te koprene astralne vječnosti ne bi progledala bosanska stvarnost«,²⁵ bila je to samo projekcija te bosanske,²⁶ kalajevsko-bosanske i kuenovsko-hrvatske stvarnosti (i stvarnosti uopće), s kojom se Kranjčević tako sudbinski, »čak i protiv svojih vlastitih iskrenih unutarnjih sklonosti«,²⁷ tragično identificirao, na beskrajno svemirsko platno, kako bi, oslobođena svake davne pragmatike,²⁸ i poprimitivši kozmičke volumene, postala tako još jasnija.

Kao i svaki pravi tvorac kozmogonije, Kranjčević daje svoju vlastitu verziju Stvaranja, koja se iz različitih njegovih tekstova (proza i pjesama) dá rekonstruirati, sve od Postanka do Apokalipse.

Postanak

»Na sjever, na jug, na istok, na zapad, bez međe i granice, dalje negoli ijedna misao, dublje negoli ikoja rana u srcu, pružao se vječni prostor vaseljski, kuća neumrljeh bogova«,²⁹ tako Kranjčević vidi svemir neposredno prije pojave Velikog bića i stvaranja Čovjeka. Taj svemir nije kaos ni mrak, nego je »čista plavet, tajin-

²³ M. Krleža, *Eseji*, Zagreb, Minerva, 1932, str. 24.

²⁴ Krleža, *ibid.*, str. 24.

^{24a} Kranjčević, *SD II*, str. 55.

²⁵ Krleža, *op. cit.*, str. 24—25.

²⁶ »U ovim tužnim krajevima baš ni ne zamoćih pera u što duši povoljno... svuda himba, laž i licemerstvo...«, piše Kranjčević iz Livna Josipu Milakoviću. Navedeno prema Ilija Kecmanović, *Silvije Strahimir Kranjčević, život i delo*, Sarajevo?, str. 215.

²⁷ Krleža, *op. cit.*, str. 25.

²⁸ »Ama književni rad služi uvijek interesima apsolutne prosvjete, najčišćim patriotskim idealima i grješno je, ako ga mećemo u službu svakidanih, možda i ličnih aspiracija. Njegova su načela daleko nad dnevnim pitanjima; put do tjih načela ne smije da imade stanica, gdje prtljaga dobiva svoj carinski biljeg, da može slobodno dalje. Misao se penje i prodire naprijed vlastitom elementarnom snagom umjetnikove duše i ne pazi na to u čijem je slučajno kraju, da spram toga navuče uniformu, neka bi joj dizali ruku na pozdrav kada prođe. Ne treba joj ugađati onomu što je od danas ili od sutra«, piše Kranjčević 1894. Janku Leskovaru i tako definira svoj odnos prema problemu angažmana. Navedeno prema I. Kecmanović, *Prepiska S. S. Kranjčevića*, Sarajevo 1966, str. 27—28.

²⁹ Kranjčević, *SD III*, str. 46.

stvena i sanjarska kao mirni pogled djevojački.³⁰ On je tih i u toj tišini »sipajući milijune svijetlije, toplijih trakova«, lebdi »ogromna žarka kuglja«. ³¹I zemlja je već bila stvorena.³² Naličila je na »jednu tamnu mrlju u dnu vaseljenskoga mora«^{32a} i »pričinjalo se da je mrva, sitnija od prosenoga zrna, pala odnekuda sa gospodskoga stola na duboke oblake«. ³³Svemir je bio potpuno nenastanjen. »Ne bijaše tuda niti mitskijeh nimfa ni kršćanskijeh anđela. Ništa nego nijemo, neoskrvuto svetište vasseljene, ništa nego ona ognjevita lopta, sjajne titrave zvijezde i oblaci kao dim hekatombe«. ³⁴

U svemiru se zatim pojavljuje Veliko biće, i toga trena »činilo se, da je u mrtvu svemirsku pustoš ušao novi život«. ³⁵Veliko biće se približava zemlji koja »je postajala sve većom i većom igubila čar, što ju je omatao, gledajući je iz daljine«, ^{35a} i istodobno se čuje nečiji glasni hrapavi smijeh i uzvik: O, rugobe li u svemiru! Nakon toga »zvijezde potamnješe, oblaci se sudariše s orkanskim vjetrom pa se namrštiše kao da će sasuti strijele od poraza na bogopsovca«. ³⁶Taj bogopsovac, demon, ta »rugavetna prikaza« koja na Stvaraočev poziv »iskoči iz utrobe one crne mrve«, ³⁷Lucifer je. »Iz vatrenih mu očiju izbijao smijeh, sa namrštenog se čela čitalo, da ne poštiva ništa«. ³⁸

Lucifer

Činjenica da se Lucifer javlja istodobno s pojavom Velikog bića, da nije stvoren nego postoji, ukazuje na gledanje koje je blisko klasičnom manihejskom (odnosno patarenskom) dualizmu što ga Stari zavjet vrlo brižno izbjegava te se tamo Sotona, tj. Lucifer, javlja više kao jedan od anđela na Jahvinu dvoru a manje kao izravan protivnik. Tek Zaharije³⁹ »tužitelj se pretvara u pravog protivnika maumâ Božje ljubavi«. ⁴⁰Lucifer kao takav nastupa i u Kranjčevičevoj verziji. »Ha, ha, ha! Čujem, da si ti onaj koji stvaraš! A čuj me — iskreno ti kažem — ja doduše ne mogu stvarati, al ti mogu da izobličim tvorevine, da ih po svojoj volji pregrađujem. I dok je tako, dotle sam jači od tebe. Gle, zvijezde i oblaci tebi pokorničku pjesan poju; al neka ti je maglena slava, ja ipak jošte ne prigibam

³⁰ Kranjčević, *ibid.*, str. 46.

³¹ Kranjčević, *ibid.*, str. 46.

³² Kranjčević, dakle započinje stanjem koje, uspoređeno s biblijskom verzijom Postanka, odgovara stanju petog dana stvaranja.

^{32a} Kranjčević, *ibid.*, str. 47.

³³ Kranjčević, *ibid.*, str. 47.

³⁴ Kranjčević, *ibid.*, str. 46.

³⁵ Kranjčević, *ibid.*, str. 47.

^{35a} Kranjčević, *ibid.*, str. 47.

³⁶ Kranjčević, *ibid.*, str. 47.

³⁷ Kranjčević, *ibid.*, str. 47.

³⁸ Kranjčević, *ibid.*, str. 47.

^{38a} Vidi završne stihove pjesme »Zadnji Adam«.

³⁹ Zaharija 3, 1—5.

⁴⁰ Xavier Léon - Dufour, *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1969, str. 1225.

šije ispred tvoje stvaralačke brade! Kvarim ti posao, i dok mogu izvrnuti svaku tvoju oplođenu misao onako, kako ja hoću, dotle je na meni carstvo«,⁴¹ obraća se on Stvaraocu definirajući tako (»ja doduše ne mogu stvarati, al ti mogu da izobličim tvorevine«) svoju stvarnu ulogu i poslanstvo.

Iz »Prvog grijeha« saznajemo stvarni razlog njegova pada.

Ti pade, aj, a cigli bje ti grijeh,
Gdje htjede znat, od čega tvoj je Bog!

(Prvi grijeh, I, 210—211)

pjeva kor demona Luciferu. Definirajući ovako stvarni razlog njegova »pada«, Kranjčević zapravo iskazuje onu trajnu, univerzalnu, jednako kao i vlastitu, ljudsku i pjesničku, težnju da prodre »u srčiku čovjeka, svemira, bića, [. . .] da smjelom rukom podere zastor ispred tajne vaseljenske«,⁴² šekspirski pomalo pitajući se

Ta tko te gurnu, tko li baci tu
U vrtlog misli tvoj ponosni lik,
Tko otrova ti dušu jadnu, svu,
Te bludiš tuda, proklet očajnik?!

(Prvi grijeh I, 205—209)

Kranjčevićev Lucifer je prethodnik Adamov i anticipator njegov po iskustvu, jer

Luda je, tko pije sok
Sa drva spoznanja.

(Prvi grijeh I, 128—129)

Budući da »the Tree of knowledge is not that of Life«,⁴³ Lucifer u vrtu Edenskom vapi

Nevinost — ah — i mir mi s njome vrati,
Neznanje slatko,⁴⁴ u kom plivah vās

(Prvi grijeh I, 12—13)

To drvo, gle, prokletstvo mi je sve;
Ta jabuka ko vječni pali plamen,

(Prvi grijeh I, 244—245)

u svojem monologu otkrivajući tako stvarni uzrok svoje patnje zbog čega mu je to (lucifersko, odnosno ljudsko, kranjčevićevsko zgranuto) »srce«,

To srce tu ko tvrdi oklop — kamen,
U kojem misō vri, a pokoj mre.

(Prvi grijeh I, 246—247)

⁴¹ Kranjčević, *SD* III, str. 47.

⁴² Kranjčević, *ibid.*, str. 42.

⁴³ Byron, *Manfred* I, 12.

⁴⁴ To je zapravo, po Kranjčeviću, onaj stvarni »izgubljeni raj« (»doba djetinjce«):

Lucifer vrlo oštro i podrugljivo prekorava Tvorca i njegovo djelo i nagovara ga da stvori život: »Gdje samo nađe ovu gnjilu jabuku? [...] kad bi ovo moje djelo bilo, ja bih — [...] ja bih ovo i okrunio, okrunio životom. Ili si ti možda i sebičan pa ne podnosiš, da i drugi s ove mrve s tobom sreću dijele gledajući u tvoje zvijezde! Ej, Stvorče, čemu ne stvori ljudi?!«⁴⁵ Anđelak Milosrđe na to odvraća Tvorca od te namjere,^{45a} a Demon uzvraća podrugljivom prijetnjom (»Onda ajte, valjajte se po šarenim vašim oblacima, ali ja ostajem ovdje. Ja ću mijesiti, pokušat ću, razbijat ću si glavu i valjda ću napokon i ja nešto stvoriti!«)⁴⁶ i zatim silazi u svoje pećine.

Stvaranje
prvih
ljudi

Veliko biće tada u snu zamisli ljude, prenu se, »osjeti cijelu opojnu slast onoga sna u srcu i progovori silnu riječ: 'Porodi, zemljo, sinove i kćeri!'«⁴⁷ i tako je »svijet bio gotov, otpočela je komedija života«.⁴⁸

Spominjem se, majko moja,
Prvog cvijeća, prve zore,
Anđeoskog milopoja,
Kad nevine usne zборе...
Spominjem se rajske sreće,
Dok još ne znah što je zloba;

(U ponoćje...)

Ko anđeoski san,
Ko draga svetinja,
Tvoj milo sjaji dan,
Oj, dobo djetinja!

Životvor ti je plam,
Milolik ti je sjaj;
Ah, gledam te i — znam,
Gdje j' izgubljeni raj!

(Ko dašak...)

Zbog toga sada nakon pada »the tought/Both of lost hapiness and lasting pain/ Tormented him« (vidi Milton, *Paradise Lost*, Book I). Kranjčevićev je Lucifer ipak bliži Byronovu nego Miltonovu Luciferu:

Cain : Are ye happy?
Lucifer : We are mighty.
Cain : Are ye happy?
Lucifer : No; art thou?

(Byron, *Cain* I, 1)

⁴⁵ Kranjčević, *SD* III, str. 48.

^{45a} »Oče — šanu anđelak — ne slušaj ga, ne stvaraj ljudi. U čas kad ih pozoveš u život, poteći će s mojega oka suza, koja se nikad posušiti neće!«, kaže Velikom biću Milosrđe i postupa tako na isti način na koji Zakon, u zbirci kabalističkih tumačenja *Petoknjžja*, koju je prema kabalističkom djelu Eleazara ben Jude (oko 1176—1238) sastavio Rabi Ruben ben Hoške Koku (umro 1673) u Pragu, odvraća Tvorca od stvaranja čovječanstva, govoreći mu: »Ne ostavljaj me na milost grešnika koji se napijaju zlom kao vodom«. Navedeno prema R. Graves — R. Patai, *Hebrejski mitovi*, Zagreb, Naprijed, 1969, str. 42.

⁴⁶ Kranjčević, *SD* III, str. 48.

⁴⁷ Kranjčević, *ibid.*, str. 48.

⁴⁸ Kranjčević, *ibid.*, str. 58.

U pradoba, kad mlada je utroba
Sverodilice matere iskonske
Pod žarkim ljupcem oca Sunca⁴⁹
Drhtnula strastveno oplodena,

I pojas bijeli, snježni i ljiljanski,
Nevinosti joj kada je pukao,
A zlatna traka, živorodna,
Granitne bokove oplodi joj —

(Triptih I)

nastali su dakle prvi ljudi, Eva i Adam, čedo »neizmoždene drage i dragana«⁵⁰, i nad njima

Razlivao se žarki cjelov —
Vatrenog oca i ljubavnika —

(Triptih I)

Prah im je zapravo bio otac, a suza mati.⁵¹ Tvorac je »u svojem Edenu«

Iz zemlje prvog stvora izveo,
Udahnuo mu dušu besmrtnu.⁵²

(Mojsije)

⁴⁹ Kranjčević u ovoj pjesmi (objavljenoj u *Nadi* 1902) svoje Veliko biće, Tvorca iz »Frieše iz pradavnih dana« (*Vijenac* 1891), darvinistički izjednačava sa suncem. Prizor iz 5. i 6. strofe I dijela »Triptiha« posve odgovara slici jednog darvinistički viđenog i shvaćenog svijeta:

A grozni rik se maglama orio,
U dvobojima pucali vratovi
U praguštera, muteć vodu
Silnijem repinam poput pile;
Kad divski se je pobjednik dizao
I teži tamo gore nad paklensku,
I zmajskim okom, vatrenijem,
Magle je prodiro žutorujne...

⁵⁰ Kranjčević, »Triptih«, *SD* I, str. 519.

⁵¹ »Prah nam otac, suza bila mati« (Ljubimo se). Od Adamove suze i kaplje iz čaše života koju na zemlju prolijeva Zemljozor u Preradovićevim »Prvim ljudima«, nastaje Eva.

⁵² I čovjek eto gord sa rodbinstva
Sa vječitijem tvojim iskonom,
O, Gospode, o silni Jehova,
Ponosit diže čelo prevedro
I teži tamo gore nad zemlju,
Gdje meki, svilni plove oblaci
U zlatnom moru zraka sunčanih,
Gdje njegova je duha kolijevka.

(Mojsije)

KRANJČEVIĆEVA KOZMOGONIJA

Sve je treperilo lako zlatnoj na sunčanoj žici
Jasmin pod jutarnjim nebom; srebrn oblačak i voda
Plavom se hvatahu parom. Tu je — ko miso u slici

Stajao otac ljudskog roda.

(Ouvertura)

Tako je »ouvertura« završena. Adam je stvoren i odmah, opijen ljepotom Edena⁵³ u kojem u sredini raste stablo spoznaje dobra i zla, dublje na desno stablo života,⁵⁴ (iz Edena »tiho je strujio talas Gihona, Hidekela i Eufрата⁵⁵ i mirio nektar s rajskoga cvijeća«),⁵⁶ zajedno s korom svijetlih genija počinje zahvaljivati svome Tvorcu na takvom daru.⁵⁷ Adamu zatim prilazi Demon (Lucifer) i odvodi ga pod stablo spoznaje dobra i zla uvjeravajući ga kako će mu Eden vrlo brzo, kad se zasiti njegovih slasti, postati »stara stvar«, i kako će vrlo brzo osjetiti dosadu. Tjerajući ga da pomiriše jabuku, na što »uz grčevit pokret pribljubi se Adamu za srce«,⁵⁸ pobuđuje on u njemu želju za družicom:

Pa gle, pa gle, lav s lavicom se blaži,
Pa gle, pa gle, gdje janje ovcu traži,
Pa gle, u cvijeće leptir mali lijeće
I s drugom sladak troši med!

(Prvi grijeh II, 122—125)

Demon ovdje postupa jednako kao i Demon iz *Genesis Rabba*,⁵⁹ u kojoj Adam osjetivši zavist (u Kranjčevića Adam potaknut Demo-

⁵³ Opojen raskošnim srhom zadrhta polubog raja;
Nije već mogo drukčē... pade po edenskom prahu,
Cijeli da obujmi svemir, cjelovom strasnim bez kraja
Sve da u jednom popije dahu.

(Ouvertura)

⁵⁴ Vidi Kranjčević, »Prvi grijeh« I, 4—6.

⁵⁵ Vidi *Postanak* 2, 8—14; *Ezek.*, 28, 13. Rijeka, naime, koja protječe kroz Eden dijeli se u četiri toka. Gihon zalijeva Kuš, Pišon navodnjava zemlju Havilsku, Tigris teče dalje od Asirije, i četvrti je Eufurat.

⁵⁶ Kranjčević, *SD* III, str. 53.

⁵⁷ Slava ti, slava, silni Jehova!
Što stavi svijest u lomnu glinu ovu,
Što dušu srećom ispuni mi cijelu
Pa onda liči anđelu ti bijelu
I pojmi tebe — stvorca i Jehovu!

(Prvi grijeh II, 5—9)

⁵⁸ Kranjčević, »Prvi grijeh«, *SD* I, str. 355.

⁵⁹ Vidi bilješku 14.

nom⁶⁰ osjeća strast),⁶¹ uzvikuje: »Svako stvorenje osim mene ima svoga para«! i obraća se Bogu da ispravi tu nepravdu:

Vječna sila Adamu na to stvori Evu.⁶²

Kada je zirnuo okom polubog Edena cvjetna,
Kraj njeg je klečala Eva. Dječja joj lica i prsi
Bjehu ko jagode prve, s kože ko rumen je ljetna
Dahnula mladost opojnim srsi'!

Uprav je prviput vidje. Sama mu krepka ramena
Strasno se razviše spram nje. Trzaj i drhtav i vreli
Savi ga, kada mu šanu ovo ni dijete ni žena:

Moj si! — i oči staklo joj preli.

Sav mu se uzljulja Eden:

(Ouvertura)

⁶⁰ Preradovićev Adam, nakon što poput Narcisa ugleda svoj lik u vodi, sam dolazi do istog spoznanja:

Oh moj bože! sjetno neveselo
Jer bez druga, ja sam ti sirotče.
Smiluj mi se, savrši si djelo
Po ljubavi, kojom ga započe,
I biću mi privij biće slično,
Poli sreće drugu polu, otče!

Sam u sreći nesrećnik sam odje,
Sam u raju ja ti nemam raja.

Nakon toga

Tužan Adam na zemljicu pane,
A gorka mu jedna suza — prva —
Niza lice do nad srce kane.

(Prvi ljudi)

Iz nje poslije (v. bilj. 51) nastaje Eva, a sama suza, kao i u Kranjčevića, postaje »zvijezda jasna«.

⁶¹ O, slatka strasti neznana i znana,
Što novi, tajni otvaraš mi svijet;

O, grij me, žari, barem da u sanku
Ja sreće svoje bajni uzrem lik,
Da ugledam si rajsku miloranku,
Da utješim se ranjen samotnik!

(Prvi grijeh II, 138—139, 142—145)

⁶² »A pramajka ljudska bijaše lijepa kao da ju je smislila vila priče, koja se njiše na velikom cvijetu u zlatu istočnoga sunca. U nje bijahu oči mirne i duboke kao jezerca u raju, a lice zdravo i svježije kao prva ruža, koja niknu iz daha božijega. U vječnom proljeću sagibahu se cvjetne grane nad njezinu glavu sipajući joj po dugačkoj gustoj kosi bijele i crvenkaste listiće. Leptiri i ptičice, one milopojne rajске ptičice, kružile su se vijekom oko njezina čela kao kruna, koju je polagala priroda na pramove svoje kćeri. Tigrovi i lavovi, srne i ovčice lizale su joj ruke, a ribice dizahu iz vode glavu, e da bi ih malko milovala. Krasno, rajsko jutro i čarobna mirna noć, sunčane i mjesečeve trake cjelivahu joj lice i govorahu: 'Nigdje nije ljepše negoli je ovdje, i ništa nije ljepše negoli si — ti'!«, Kranjčević, »Demonovo ogledalo«, SD III, str. 51.

Eva i Adam odmah zaneseni pristupe jedno drugom i nakon dugog i strastvenog prvog cjelova u zagrljaju klonu i usnu ispod stabla spoznaje dobra i zla. U tom im se snu (prema Kranjčevičoj verziji iz »Prvog grijeha«) posredstvom kora demona,⁶³ koje predvodi Lucifer i u kojem su solisti Glad, Zločin i Ludilo, prikazuje vizija njihove budućnosti:

GLAD:

Porod izrodit ćeš svijetu,
Lakom na bratinsku kost;
U krvavom kolopletu
Ne bilo plijena ti dost'!
A ja ću ti vitlati krila
I brusiti nesiti zub,
I moja će zatorna sila
Na groba te goniti rub!

ZLOČIN:

Nek krvava povijest tvoja
Mojim se imenom puni!

LUDILO:

A maglena koprena moja
Nek misli ti velike kruni!

(Prvi grijeh II, 261—274)

Prema drugoj verziji (iz pjesme »Overtura«), Adam iz Evinih umornih i mutnih očiju, koje »bjehu okean — bezdan i tajni«, i koje već prije, u času njihova prvog susreta, »staklo joj preli, kao u kakvu ogledalu čita buduću sudbinu čovječanstva, jer

U njemu se pušila po dnu zaludna Abela žrtva,
Kainov nekažnjen žig je plivao morska ko zvijezda,
Beščutna sjedjaše povijest suha kraj lovora mrtva,
Rasuta perja, zgažena gnijezda...

(Overtura)

Edenom u tom času zaori glas iz »gromornih grudi«:

Množite se — kao u moru pijesak!

(Overtura)

⁶³ Kor sačinjavaju demoni Glad odnosno Žeđ, Zločin, Skvrna, Nepravda i Ludilo.

U trećoj varijanti (Demonovo ogledalo) Anđeo božji promatra kako se prvi ljudi ogledaju u vodi rajskih jezera,⁶⁴ te sluteći njihovu budućnost »tužna odjednoć lica prijede tiho poput sjene preko vode-noga ogledala«^{64a} i prolije nešto nalik na suzu koja pade u vodu i od koje se njihova slika pomuti. »Prvi ljudi vidješe, kako su se njihovi likovi čakskom izobličili, i osjetiše žalac u srcu. [...] Budi se zarod taštine! — protuži anđeo i ode žalostan.«⁶⁵

Upravo ogledalom poslužio se Demon, sasvim ljudski i psihološki računajući na Evinu žensku slabost. Prvi ljudi u raju naime žive sasvim idilično⁶⁶ i djetinjasto, kao na kakvoj *genre*-slici objavljenoj u Kranjčevićевой »Nadi«, a ta idilična i poetizirana slika njihova zajedničkog života idealizirani je model bračne zajednice, onakve kakvom je Kranjčević zamišlja (»Nigdje mi nije milije nego uza te, i ništa mi nije draže od — tebe«!). »Pogledaj se ovamo! — šaptaše jednoga dana Lucifer pramađci ljudi, koja je bila zaspala uz obalu jezera snivajući ljepotu svoju.«⁶⁷ Eva se pogleda u ogledalo koje joj je pružio Demon,⁶⁸ i spozna svoju ljepotu. »Ah, alaj

⁶⁴ Na isti se način ponaša i Preradovićev Adam. Poput mitskoga Narcisa

On se spusti do jednog jezera,
Gleda silu sitnijeh ribica
Gdje s' vraćaju u svom življu čistom,
Te zapanjen i oblik si lica,
Prvi ljudski, opazi u istom.
To je ono što mu manjka sreći!
Nijem od čuvstva a zablješten blistom,
Blistom lika, požudom plamteći,
Ruke širi, pohiti i grezne
I ponikne željen kip doseći
I pritisnut na grudi ljubezne;
Al ribice, polašene time,
Vodu smute — kalom lik isčezne.

(Prvi ljudi)

Zagledavši se u vodu, koja se nakon toga pomuti, on iz nje, ako kal ovdje ne shvatimo kao anticipaciju pada, ne spoznaje svoju buduću sudbinu, kao u Kranjčevića, nego naprosto dobiva želju za »sličnim bićem«, za Evom.

^{64a} Kranjčević, *ibid.*, str. 52.

⁶⁵ Kranjčević, *ibid.*, str. 52.

⁶⁶ »I onda bi ona podigla lijepe oči pa kad bi opazila praoca ljudi, kako je kao začaran od ljubavi gleda, onda bi kliknula: 'Nigdje mi nije milije negoli uza te, i ništa mi nije draže od — tebe'!

I tako je prolazio život prvijeh ljudi u cjelovima i u djetinjoj šali. Šetali su držeći se uvijek rukom o ruku. Igrali su se skrivača s lavovima, nosili mrvica i hrane s rajskih stabala u ptičja gnijezda, skakali su u stadu malijeh jaganjaca po cvjetnim poljanama Edena, srećni, bez brige, bez misli, baš kao dva goluba ili dvije vjeverice, koje se igraju tamo uvrh šumskoga hrasta između neba i zemlje.« Kranjčević, *SD III*, str. 52.

⁶⁷ Kranjčević, *ibid.*, str. 53.

⁶⁸ U »Prvom grijehu« Demon Evi pruža kristal s istom nakanom. U tom ogledalu se i Adam u međuvremenu ogledao vidjevši »kako ga pokriva sjajno blještavilo i kako ga slušaju milijuni ljudi jednakih njemu, samo zato, jer je njegova leđa pokrivalo teško tigrovsko krzno, a njihova bljahu gola, gola kao i njegova nekada«. Kranjčević, *ibid.*, str. 53.

sam lijepa! uzdahnu ona tu riječ, koju joj je Demon u uho metnuo, i probudi se.⁶⁹ U njoj se nakon toga budi neodoljiva želja za zvijezdama i njihovom prašinom, kao jedinim nakitom adekvatnim njezinoj ljepoti. Adam, u nemogućnosti da udovolji prohtjevu svoje družice, u očaju luta Edenom u potrazi za takvim nakitom. Demon im tada pred oči stavlja isto ogledalo koje zatim tresne o kamen. Ogledalo se rasprsnu na tisuće sitnih komadića. Svaki od njih bijaše dijamant. »Ženo i čovječe, eto vam nakita ljepšega od zvijezda! Ginite za njim i on vam cijena i sreća budi«,^{69a} reče im Demon, koji u ovom slučaju postupa vrlo slično Andersenovu Demonu iz prve priče u bajci o Sniježnoj kraljici.⁷⁰ U Evi se, nakon gledanja u spomenuto ogledalo, osim nedostižne želje za zvijezdanom prašinom budi i jedna dublja misao o tjelesnoj prašini:

LUCIFER (vrlo zavodljivo):

Sva mudrost to je shvatit odnošaj
Između tijela i između duha.
Duh teži gore — je li, to je jasno
Ko bijeli dan — a tijelo nema krila!
I dogodi se — ne gledaj me tako
Iz lijepe glave — te i duh otešča
(Eva postidno spušta glavu)
Od prašine tjelesne. To je slabost
Tu pomoć ti je jedna, da sve znaeš,
Ko sami Bog, i da mu ravna budeš
Ljepotom.
Otrprilike tu leži lijek.

(Prvi grijeh II, 411—422)

⁶⁹ Kranjčević, *ibid.*, str. 53.

^{69a} Kranjčević, *ibid.*, str. 54.

⁷⁰ »Bio jednom zao duh, hud do zla boga, pravi đavao. Jednog dana bijaše osobito dobre volje, jer je načinio neobično ogledalo: sve dobro i lijepo što se u njemu ogledalo, rasplinjavalo se i gubilo, a sve što ne valja i što je ružno isticalo se i još ružnije bivalo. [...] Divne li zabave! uzradovao se đavo. Čovjek u kome bi se porodila dobra i pobožna misao u tom bi se ogledalu cerio i kreveljio, tako te se đavo grohotom smijao u tom svom umještvu. Svi đavolovi đaci — jer đavo imaše svoju školu — bajali na sva usta kako se čudo zbilo. [...] Prohtjede se tom paklenom soju i na samo nebo uzletjeti, da na sprdnju uzme anđele i Gospoda. I što su više k nebesima s ogledalom letjeli, to se ono sve više cerilo i treslo, da su ga jedva u rukama držali. [...] Ogledalo se tako strahovito treslo cereći se, da im je ispalo iz ruku, tresnuo o zemlju, razbilo se i razletjelo u komadiće, u milijune i milijune komadića.

A sada nastade još veća nesreća negoli prije: neki se komadići tog ogledala — čestice sićušne kao zrnca sitnog pijeska — razletješe bijelim svijetom, pa gdje bi se ljudima koja čestica u oko natrunila, tamo bi i ostala, tako te bi ljudi vidjeli sve naopako, ili barem u svakoj stvari vidjeli samo ono što je u njoj krivo, zlo i naopako. [...] Ponekim ljudima zađe staklovina i u srce, a otad im ono — da strašna li udesa — bješe kao komad leda«. I tako dalje. Vidi H. C. Andersen, *Priče i zgode*, Zagreb, Novo pokoljenje, 1950, str. 231—232. Kranjčeviću je ova Andersenova priča (da je čitao Andersena vidi V. Čorović, *op. cit.*, str. 70), očito poslužila kao poticaj za njegovo »Demonovo ogledalo« (SD III, str. 51—53). Sam Andersen je ideju o ogledalu u kojem se lijepa

Prvi
griješ

Adam u međuvremenu prinosi žrtvu, a Lucifer vodi Evu polako do stabla i »onda joj prigne granu s jabukama, da ih primiriše«. ⁷¹ Eva i Adam, koji se vraća, nećakaju se prisjećajući se naredbe Jahvine da ne smiju jesti od toga voća. Lucifer, Kranjčevićev Lucifer, prepredeno im ostavlja na volju da odluče o tome. Eva napokon zagriže u jabuku. (Vidit igitur mulier quod bonum esset ad vescendum, et pulchrum oculis, aspectuque delectabile; et tolit de fructu illius, et comedit.) Zagriže zatim i Adam. ^{71a} Stablo dobra i zla u tom trenutku zajedno sa stablom života propada u zemlju i »kroz grmljavinu razliježe se žalosno duboki glas s neba: 'Sa znojem lica svojega jesti ćeš hljeb, dokle se ne vratiš u zemlju, od koje si uzet, jer si prah i u prah ćeš se vratiti!' U taj mah pada pred Eden pregrada. Adam i Eva u strahu stoje pred ulazom. Na vratima kerub sa mačem plamenijem. Lucifer prekrštenijeh ruku gleda pobjednički u anđela«. ⁷²

Izgon
iz Raja

Eliminiravši iz ove toliko poznate epizode klasičnu biblijsku zmiju, Kranjčević razloge posrnuća i prekršaja stavlja duboko u Evinu prirodu, u njezin strah, koji je ishodišna rezultanta taštine i ljubavi, jer taj strah nije strah od smrti, kako bi to na prvi pogled moglo izgledati, to je zapravo Evin strah od spoznaje da sebe može pojmiti kao nešto prolazno i nepostojeće. Odatle i njezina želja za besmrtnošću, koja je u stvari trajna ljepota. »Voleti sebe, nije li to voleti se večno, to jest, ne želiti da se umre? [...] Nastojanje da se

djela iskrivljuju, dobio iz Ingemannove pjesme »Konstnerens Syner« (Umjetnikove vizije), a možda i iz Hoffmannove priče »Meister Floh«, koju je i Kranjčević potencijalno mogao poznavati.

⁷¹ Kranjčević, *SD I*, str. 367.

^{71a} U tom trenutku prema knjizi *Postanka* (3, 7—13) Adam i Eva shvate da su goli i pokriju svoju golotinju smokvinim lišćem. Začuju tada kako Bog ide vrtom i sakriju se među stabla. Bog zovne: »Adame«! i opet: »Adame gdje si«! Kranjčević na ovu epizodu aludira u svojoj pjesmi »Mramorna Venus«:

Vjerujući u strast, stisnusmo uho
Vapijuć: Bože s nebesi!
I nikoga nema, tko bi ga čuo,
Gdje grmi: Adame, gdje si?

U toj pjesmi on Venus, koja na jednu stranu utjelovljuje na neki način Madonu,

[...] Stoji nogom na glavi
I vrat nam grije i vrat nam davi,

a na drugu stranu samu zmiju

Gleda nas pogledom zmije — —
A ja sam srećan, ako još dublje
Tisne mi u grud dvije paklene zublje,
Te ledene oči dvije,

ljubi posve hajneovski (»Firentinske noći«). »Iz fiorentinskih noći, u prvoj od njih označen je čitav gnaj dio o njegovom (Heineovu L. P.) poljupcu mramorne boginje«, piše Čorović u svome članku (*op. cit.*, str. 62).

⁷² Kranjčević, *ibid.*, str. 370.

neograničeno traje u svom postojanju, samoljublju, sebičju za besmrtnošću, ne bi li to možda bio prvi i osnovni razlog sveg misaonog ili ljudskog saznanja.⁷⁸

Nakon
izgona

Prvi ljudi nakon izгона iz Raja, nalaze se u pustari, u kojoj Evu počinje mučiti žeđ, jedan od demona iz kola Luciferova koji se tada javlja kao putnik iz daleka. Adam od njega traži vode, a Lucifer odbivši njegov zahtjev, podrugljivo, zajedljivo i jeftino, ali kranjčevićevski »krvavo i istinito« pjeva:

Lako gore anđelu,
Kada zubi nema;
On miriše rajski cvijet
Pa je sit posvema!
Al na zemlji želudac
Za to slabo mari;
U svemiru složni sklad
Bezobrazno kvari.^{78a}

(Prvi grijeh III, 91—98)

Pristaje zatim da im da vode, ali za uzvrat traži od Eve poljubac. Adam odbija njegov prijedlog.

ADAM (bijesno):

Ti zvijeri gadna!
One tebi cjelov?!

(Guši ga)

Nek rađe mre,
Al čista!

(Prvi grijeh III, 113—118)

Izlazi zatim Glad i počinje mučiti Adama, koji na uzmaku svojih snaga, u strahu od smrti, premda ga Eva poziva

Umri sa mnom tu!

(Prvi grijeh III, 147)

dopusti da je Lucifer poljubi. Lucifer odbije ali im daje da jedu i da piju. Adamu nakon toga pristupa kor demona koji mu predlažu da otiđe u zemlju Evila (u kojoj »svud je zlatni prah«), u zemlju Huska (punu alema), u zemlju Asira (neku vrstu zemlje Dembelije). Adam se pjevajući, zagrlivši Lucifera, udaljava s njima. Evi u tom trenutku prilazi Svijetli genije, budi je i traži od nje da se osvijesti:

⁷⁸ Miguel de Unamuno, *O tragičnom osećanju života*, Beograd 1967, str. 33. »Sve ili ništa! I kakav drugi smisao može da ima 'biti ili ne biti' šekspirovsko *to be or not to be* [...]? Večnost! Večnost! To je prava želja; žeđ za večnošću je ono što se među ljudima zove ljubavlju; i onaj koji drugog voli želi da se ovekoveči u njemu. Ono što nije večno nije ni stvarno«. *Ibid*, str. 36.

^{78a} Vidi bilješku 120.

L. PALJETAK

Ti bijedni stvore,
Komu još u srcu
Sav božji plamen ne ugasnu navijek, —
Osvijesti se!⁷⁴

(Prvi grijeh III, 272—275)

Adam se u međuvremenu vraća a Eva ga prekorava zbog pjesme koju zajedno s korom demona i Luciferom pjeva^{74a} i zaklinje ga čedom koje pod srcem nosi. Izlazi na to kor genija »u vidu radnika« i pjeva im pjesmu rada:

⁷⁴ U »Mojsiju«, u dijalogu između Mojsija i Jahvea, vidimo da Tvorac žali zapravo zbog toga »božjeg plamena«, zbog te »iskrice« što u grudima prvih ljudi još uvijek plamt.

— Po riječima te poznam smjelima,
Da imaš krila, koja uzvija
Plamičak sveti [spac. L. P] što sam potako
U srce onog prvog čovjeka,
Dok boljim pojmom grlio sam svijet.
O jadniče, kad prokleh onda rod
I sve, što smrtna žena baštini
Od zagrljaja s muškim plemenom,
Zaboravih u srdžbi pravednoj
Da duh svoj u tom rodu ubijem,
Da utrnem mu onu iskricu,
Što u grud sam mu svetu metnuo
Ko odliku u cijelom stvaranju;
O, *neokajana moja pogreško!* [kurziv L. P]
Prikratio sam vijek besmrtni,
Al ostade mu plamen iz neba
Ko zapretani žar pod pepelom.
I bude katkad, pa se u srcu
Ko zublja žarka iskra razbukti,
I čovjek teži gore nad sebe,
Gdje meki, svilni plove oblaci
U zlatnom moru zraka sunčanih,
Gdje njegova je duha kolijevka —*
Al bolno — bolno odmah osjeti
U ovoj svojoj gustoj kaljuži,
Da ta mu bara nije tuđa krv,
Al on da nije svojoj hrpi svoj!

(Mojsije)

U pjesmi »Čovjek i zemlja«, Čovjek (dakle Adam) prekorava zemlju što je »začela«

— i bi prvi dan,
Il prvi dan il prva naša noć?!

— — — — —
Ah, cjelov tvoj, ah, prvi, najprvlji,
O zašto si ga dala ikada
Onako ludo, pusto, napamet — — — ?

(Čovjek i zemlja)

* Ova je misao spontano bliska Wordsworthovoj iz pjesme »Ode intimation of imortality, from recollections of early childhood«:

KRANJČEVIĆEVA KOZMOGONIJA

Jabuka bje vam demonski dar
I prevara dušmana zlog;
Rad će vam dati i polet i žar,
I bit ćete kao i — Bog!⁷⁶

(Prvi grijeh III, 354—357)

Ponovno
stečeni
Raj

Eva i Adam tada »padaju na koljena« a Vođa radnika uzvikuje: »Tu-
da je put u Eden«! Lucifer nakon toga, poražen, zaključuje:

Ta kletva — to bje blagoslov!
Ja šutim!

(Prvi grijeh III, 369—370)

Protivnici Kranjčevićevih ideja konstatiravši nakon pojave »Prvog
grijeha« (1893) da je Kranjčević postao »socijalist, ateist i materijalist,
da se poklonio pred simbolom framazunstva«,⁷⁶ ukazali su i unatoč svojoj želji na izvor ovakva Kranjčevićeva gledanja, jer on
već u pjesmi »Radniku« (1885) konstatira da,

kad jednom uz druga družu prođe
Miran, svijestan, slobodan i bez straha,
A da ropski ne bude sagnut moro

Poštenih pleći —

Our birth is but a sleep and a forgetting:
The soul that rises with us, our life's star,
Hath had elsewhere its setting,
And cometh from afar;

Heaven lies about us in our infancy;
Shades of the prison-house begin to close
Upon the growing boy,
But he beholds the light, and whence it flows.

PJEV:

Sve razbij i ništi, u bijesu je slast,
A šta će nam nebo i pakô;
U gladnih i sitih je posebna čast,
Tek jedi, a ne pitaj kako!

ADAM:

Na zemlji je drukči odista zrak —
Sloboda da živi — sloboda!

(Prvi grijeh III, 303—309)

75

I bit ćete kruna i svemirna čast
I držati nebo i svijet —
O, naprijed, u radu je plemstvo i slast*
I ljudske vam odlike cvijet!

(Prvi grijeh III, 358—361)

* Dalo bi se ovo shvatiti i kao stanovita replika one, Kranjčeviću svakako poznate, latinske izreke: *In labore requies*.

⁷⁶ Silvije Strahimir Kranjčević, *Kroz život i djelo*, Zagreb, Minerva, 1936, priredio dr Branimir Livadić, str. 178.

Tad će Bože rajskog sa svojeg visa
Smijeh sa lica, patniče, odat tebi,
Pa će šapnut: »Savršen sada svijet je,
Radnik ga stvori!«

u »Zadnjem Adamu« (1896) ističe

A čovjek svojim stvorio je znojem,
Sagradiv carstvo Edenovo palo
O trudu samo svojem?!

da bi u pjesmi »Misao svijeta«, napisanoj iste godine, u toj »monumentalnoj plastici stihova posvećenih radniku«,⁷⁷ napokon potpuno definirao ovu svoju misao:

Diže desnu junak dobar, preko neba noktom ma'nu,
Oblačine s neba zdera ko hartiju tan-tanenu.

I podiže čekić teški miškom tvrdom kao kamen,
»Naprijed!« reče, a nebesa namignuše na to: Amen!
(Misao svijeta)

Iako rješenje s radom na kraju podsjeća pomalo »na drugi dio Goetheova Fausta«,⁷⁸ ono je u svakom slučaju rezultat mnogo dubljih i iz života a ne iz literature potaknutih socijalnih gledanja^{78a} koja kulminiraju u gore navedenoj pjesmi,⁷⁹ premda se već naziru i u završnim stihovima »Prvog grijeha«:

Krepkom nogom, muškom rukom
Diži pravdu, ruši laž!
O, naprijed, o, naprijed!

(Prvi grijeh III, 379—381)

Stvaranje Pakla »Eden sa svojim žubor-vodama posta pustoš. Pred zatvorenim vratima stajaše vatreni kerub, da straži ono siroto cvijeće i kletu voćku. A mjesto Edena zinu druga neka mrka provalija. [. . .] Veliko biće nazva je Pakao. I u njemu stajaše kerub, ali ne na ulazu, nego na — izlazu.«⁸⁰ Veliko biće tako je stvorilo Pakao. Kranjčević na

⁷⁷ Nikola Ivanišić, *Tradicijska, eksperiment, avangarda*, Split, ČS, 1977, str. 19.

⁷⁸ Vidi Livadić, *op. cit.*, str. 176.

^{78a} »Socijalizam je sa svojom doktrinom o samilosti, o altruizmu, ma da podređuje individuum i njegovo djelovanje općenitosti, pomakao čvjeaka u sredinu svih ljudskih interesa. Čovjek je čovjeku svrha. Čovjek radnik povod je i tvorac najvrednijih tekovina života. On je nastavljaajući Tvorčevo djelo sredio rasklimane točkove svijeta i postao graditelj budućnosti čovječanstva. Njegov krst, krštenje njegovom mukom, najviše je posvećenje čovjeka. Za ove se je misli izložio Kranjčević, kako smo čuli, u svojim pjesmama, poglavito u 'Radniku', 'Misao svijeta' i 'Prvi grijeh'. B. Livadić, *op. cit.*, str. 183.

⁷⁹ I mogu se bez dvojbe izraziti samo ovim trohejskim narodnim dvostrukim osmercima kojima se Kranjčević služi, a ne kakvim drugim ritmom.

⁸⁰ Kranjčević, *SD III*, str. 58.

Babel

svoj način želi opravdati stvaranje Pakla i objašnjava da ga je Sve-mudrost stvorila »u času gorke boli, kad je, gledajući milotu i čare prirode, opazilo, kako ljudstvo u tom raju ne mari biti dobro i plemenito«. ⁸¹ Po njegovom uvjerenju Pakao nije stvorila »vječna ljubav, jer ta sve prašta, ni vječna mudrost, jer ta razaznaje nesavršenost krivca, ni vječna pravda, jer ni najveći zločinac nije kadar da toliko — skrivi. Ne, ta strašna, plamna propast zinu u čas, kad ono čisto, sveto oko Velikoga bića ugleda, kako se kroz bjelkastu maglicu, što trepti u krasoti nad bisernijem vodama za majske zore, diže zadah krvi«. ⁸² Na drugom mjestu ⁸³ saznajemo da je Veliko biće Pakao saz-dalo pod Babelom. Što je to Kranjčeviću Babel? »Nije to samo ona vita kula u ravnicama zemlje Senara, kojoj se ispeo vrh do neba, da bude u njoj narod jedan i jezik jedan, nego je to ono bajno doba, ⁸⁴ kada je u sinovima Semovijem bilo jedno srce i jedna duša«, ⁸⁵ piše on i u skladu sa svojim tadanjim gledanjima tumači da »narod jedan znači: sreću, jezik jedan znači: trajnu, zajamčenu sreću, srce jedno i jedna duša znače: vjekovanje u slozi i ljubavi, košto je silna nebesna pučina u milijardama milijardi eternih atoma sva jednako plava i cjelovita«. ⁸⁶ U Babelu je sve bilo idilično. Mladić se djevojci obraćao stihovima *Pjesme nad pjesmama* a ona mu je na isti način uzvraćala.

⁸¹ Kranjčević, *ibid.*, str. 59.

⁸² Kranjčević, *ibid.*, str. 59. Pakao, dakle, nastaje nakon pojave prvog zločina, tj. nakon ubojstva Abela.

Spominjem se ljudskog grijeha
I krvave one jave,
Odurnog im grohot-smijeha
Gdje nedjelo svoje slave!

(U ponoćje...)

⁸³ U Kranjčevićevoj fantaziji »Ružice stida na licu« (SD III, 64—67), koja je napisana 1895, tri godine nakon fantazije »Glad«, iz koje su uzeti citati navedeni u bilješkama 80, 81 i 82.

⁸⁴ »Bajno, nikad neprežaljeno doba, komu je ime: Čovječanstvo!«, proširu je nešto dalje u istoj crtici tu misao i panteistički nam, u skladu s bliskom mu filozofijom Schopenhauera (kojega Kranjčević očito vrlo dobro poznaje, jer u njegovim djelima, kao i u djelima o njemu, kakvo je na primjer J. von Frauenstädt, *Artur Schopenhauer, Lichtstrahlen aus seinen Werken*, Leipzig 1888, potcrtava čitave stranice. Vidi V. Čorović *op. cit.*, str. 93) i pod stanovitim utjecajem naivno shvaćene ideologije marksizma, objašnjava da je to bilo doba kad »sve je padalo jedno drugomu u naručje, sve se grlilo, sve ljubilo. Svi bijahu samo udovi, atomi jednoga velikog tijela; jedan atom nije drugomu zavidio«. Kranjčević, SD III, str. 64.

⁸⁵ Kranjčević, *ibid.*, str. 64.

⁸⁶ Kranjčević, *ibid.*, str. 64. Živeći u Bosni Kranjčević se kao i drugi književnici (Botić na primjer) pod utjecajem društvenih prilika u toj specifičnoj sredini uzdiže do shvaćanja o potrebi vjerske tolerancije i do zahtjeva za njom. Osvrćući se na Čorovićevu pripovijetku »Markov grijeh« u *Nadi* br. 6 od 15. III 1897, Kranjčević piše: »Nažalost, valja nam priznati, da se pisac nije držao principa objektivnosti, koji zahtijeva, da se iznose ponajpače društvene prilike *onako* — *kako jesu* [kurziv je Kranjčevićev L. P.]. Ko poznaje te prilike,

»I kako se po Babelu zajednički ljubilo, onako se pod Babelom zajednički mrzilo.«⁸⁷ Jednoga dana, naime, Zloduh, zavidan na idilu i sklad koji vlada u Babelu »izbije ispod kore zemaljske u babelski perivoj. [...] Pod pazuhom nosio nešto kao kitaru ili mandolinu.«⁸⁸ Zapjevao Zloduh pjesmu koju dotada još nitko nije bio čuo, jer »dotada pjevahu svi ljudi zajedno i jednako, istu pjesmu u isto grlo; tã u njih je bilo sve zajedničko: jezik, srce i duša. [...] U taj isti mah pojavila se u srcu ljudi neka gorčina, što se našao drugi, koji nešto bolje umije. I namah nikoše kritičari, koji stadoše napokon prigovarati i istoj kuli Babelskoj! Jedan htio da natkrili drugoga, da poreda drukčije cigle i izvede ljepši šiljak na krovu. Ali kad pristupiše ispravljati kulu, koju podigoše složnim trudom i saglasnom voljom, onda Veliko biće, ljuto namršteno, dirnu prstom rt silnoga zdanja, zemlja se uzdrma, zaljulja se divno krunište na visokom gradu i sve se surva iz oblačne visine strašnom lomljavom u prašinu senarsku.«⁸⁹

jedva će vjerovati u onu neku 'Maru', koja mora da posluži spisatelju kao neki *deus ex machina*, što će da bude kamenom smutnje, pak da se tako raspredne nešto dramatičnosti u činu. Kad je piscu već od prijeko nužde bio takav razorni elemenat, mogao ga je naći onaj način koji bi mu bio cijelu tendenciju u neku ruku — posvetio patriotskim daškom. S ovijem se spisatelj nije odužio narodu, iz koga je potekao, jer taj je *jedan*, a jaderno je, ako on — ko čovjek književnik, čovjek modernih misli — tvrdi i izvija, da ga vjere dijele i da su dijelovi tih vjera otrov u zajedničkoj mu kući. Vjere su uzvišeni pojmovi; rastrojstvo osniva se na prirodi, uzgoju i društvenim prilikama, pak tu je pisac imao dosta prilike za žigosanja«. Kranjčević, *SD III*, str. 149. Kranjčević ovakva gledanja razvija na temelju svojih širokih kozmopolitskih stavova: »Ja vjerujem«, piše on u svojoj fantaziji *Vanitas vanitatum*, »da je čitava svrha napretka samo u to legla, da ukine glupu razliku, osnovanu na primitivnim tradicijama ljudske prošlosti i da zbliži čovjeka čovjeku. Sreća ljudi cijelj je kulture, bratstvo ljudi — osnov toj sreći!« Kranjčević, *ibid.*, str. 44.

⁸⁷ Kranjčević, *ibid.*, str. 65.

⁸⁸ Kranjčević, *ibid.*, str. 65.

⁸⁹ Kranjčević, *ibid.*, str. 66. Kranjčević nakon toga dodaje svoju, i za njegove ljudske, pa i za društvene poglede karakterističnu pouku: »A kad komu vas, braćo moja i sestre, udari krv u lice, pa vas obuzme stid, onda se sjetite kule Babelske u dolini Senara. [...] Kad se je rušio veliki grad, u kojemu svi ljudi bijahu ravna braća, gdje nije bilo ni grijeha ni sudije, zastrla je cijeli svemir silna, krvava prašina od pečene cigle, crvene ko krv. A Veliko biće, u svojoj nedosežnoj mudrosti spram čovječanstva, znalo je, da će se među ljudima odmah pojaviti nejednakosti, laži. . ., gorko iskustvo i onda međusobno nepouzdanje. I ono nije moglo da ostavi ljudstvo bez oružja.

I gle, kad vam se približaje zloduh lijep i utegnut, govori med i mlijeko, da prevari dušu vašu, iscijedi srce vaše, jer laže, i sebičije mu je samo u mislima, a varka na jeziku, onda se trgne srce naše, stisne se grčevito, i — crveni, vrući talas pojuri nam u glavu. I kako nam je Veliko biće sakrilo u srce jednu mrvu, mrvicu od one crvene prašine, u koju se obori bajna kula, da nas sjeća vjekovitog poraza, onako se namah ta mrvica potisne od blizine zloduha nerastumalčivom slutnjom u krv. I krv bude od toga crvena, crvenija, a lica se zapale. To je stid, prvi vatreni oblak na obzorju naše duše, iz koga će udariti žarka, porazna munja u zloduha« [Eto Kranjčevićeva moralno-poetskog lasera.] »A kad se taj ružični oblačak nikako ne pojavi za slatkog drhtanja srca u čistom, iskrenom i predajnom čuvstvovanju, onda znajte, da pred nama nema zloduha, koji

Prema Kranjčevićevoj verziji Veliko biće razara kulu babilonsku nakon što je *Zloduh* u srcima ljudi izazvao *zavist* i taštinu, zato što se »pojaviо *neko*, koji [...] nije kao ostali,⁹⁰ [...] što se našao drugi, koji nešto bolje umije.«⁹¹ U izvornoj biblijskoj verziji⁹² Jahve to radi sâm iz zavisti, i taštine, što su ljudi postali jedan narod, s jednim jezikom i sad im neće ništa biti neostvarivo, što god naume izvesti, stoga im pobrka jezike kako jedan drugoga ne bi razumjeli i tako prestane gradnja kule. U Kranjčevića je *Zloduh* uzrok razaranja kule, u *Bibliji* njezino dovršenje sprečava Jahve.

Stavljajući taštinu,⁹³ jedan od sedam smrtnih grijeha, u središte ovog dijela svoga mita, Kranjčević se očito na jednu stranu oslanja na Knjigu Propovjednikovu, čak i jednoj svojoj »fantaziji« da je naslov »Vanitas vanitatum«,⁹⁴ na drugu stranu on je uzdiže na nivo središnjeg pojma svoga kritičko-satirički osvjetljenog svijeta.^{95a}

Veliko biće razara Pakao⁹⁵ pošto spazi »gdje rulja demonu vuče na vrata paklena prvu žrtvu«,⁹⁶ prvog prokletnika.^{96a} Od svog savjetnika, anđela Milosrđa, saznaje za razlog sagrješenja tog nesretnika, zgrozi se, »i njemu sinu u glavu, zašto to ima bijede u svijetu. I onda

Razo-
renje
Pakla

je nekada prevario ljude i oborio bajni i viti toranj u Babelu. Ljubite se slobodno, jer će vam srce ostati čisto ko ruža saronka, a duša ko ljljan u dolu«. Kranjčević, *SD III*, str. 66—67.

⁹⁰ Tada »sedamdeset i sedam hiljada djevica namah je ostavilo svoje drage i palo pred zloduha, pošto je umio ljepše pjevati«, piše nešto dalje Kranjčević; vidi *SD III*, str. 66.

⁹¹ Kranjčević, *ibid.*, str. 66.

⁹² Vidi *Postanak* 11, 1—9.

⁹³ Taština je u svakom slučaju i razlog pada Eve (pa dakle i Adama). Vidi *SD III*, str. 52.

⁹⁴ Kranjčević, *ibid.*, str. 42—46.

^{95a} Stoga jer »bogovi strogo kažnjavaju oholost i taštinu čak i kad je 'bezazlena', zbog toga što »zlo je pobedilo i duša tone u mrak i grozu zločina — jer je na dalek i opasan put krenula, a bila je neopremljena: krhka, slabašna, nepoučena« (a Kranjčević je poučava: Vidi bilješku 89). Navedeno prema Marija Blagojević, »Alkemija ili tajna objava duhovnog kosmosa«, *Delo*, Beograd, XX/1974, br. 8—9.

⁹⁵ Vidi fantaziju »Glad«, *SD III*, str. 60.

⁹⁶ Kranjčević, *ibid.*, str. 59.

^{96a} »Eto gospodar — vikahu demoni — eto prvoga prokletnika! Nek se puni tvoja osveta! I onda, stvori tri pakla za ljude, jedan je premalo!« Nato se Velikom biću, priča dalje Kranjčević, obraća anđeo Milosrđa »a glasić mu podrhtavaše lako i umilno kao srebrno zvonce kroz jutarnju svježinu« i veli mu: »Pogledaj, oče — [...] pogledaj ovu najprviju žrtvu ljudske nevolje. [...] — eto, ovdje mu je srce. — I ono je prokletlo! — zaurlaše demoni. — I oči. — I na njih je ulazila Pohlepa! — zaurlaše opet. Ali u Milosrđa zadržtaše u taj mah trepavke kao munjevni oblak iznad brdina. Ono gotovo zagrmi gromovito:— *A ovo su usta, a na ova je ulazio Glad!* [...] — Gdje je *Glad* — ču se svemožna zapovijed. [...] Istom kad se sva priroda uzdrma, da ga nađe i pozove, doleti i on iz — svijeta. — Nijesam mogao odmah — iscrer se najgrozniji među groznima« i danteovski odgovara: »Pomogao sam u jednom kraju zemlje ocu da oglođe lubanju svoga djeteta«. Navedeno prema Kranjčević, *SD III*, str. 59—60.

se diže i ispuni sobom svemir, a jedna suza⁹⁷ pade sa visina od svetijeh trepavica i sunu u dubine Pakla poput strijele u ocean. Strašnim cicanjem utrnu se vječna vatra i sori se paklena provalija«. ⁹⁸ Demoni »gledahu još trenom u razorene svoje dvore i, izgubivši posao tamo gore«, odletješe opet, tako andersenovski u — svijet.

Svoju verziju priče o kuli babilonskoj, svoju fantaziju »Ružice stida na licu«, Kranjčević iskorišćuje i piše zapravo kao jednu svoju osebujuću kritiku suvremenih mu »lirskih ljubavnih pjesama«: Jednoga dana, naime, mnogo stoljeća nakon propasti Babela »neki arheolog pače izvuкао je vlastoruko ispod velikog nekog kamena nešto što izravno podsjeća na formate današnjih izdanja lirskih ljubavnih pjesama! S ovoga vida možemo namah ustvrditi da se je pod Babelom u onoj crnoj tamnici živjelo tada u nekud podjednakim prilikama, u kojima mi danas živimo, te da su se glazbe i pjesništvo nemilice izrabljivali u privatne erotičke ciljeve«. ⁹⁹ Imajući pred sobom Heineov model poezije kao uzor, kritizira ih on u to »doba razvodnjene hiperčuvstvenosti«, ¹⁰⁰ kada je »sva ona ljubavna sreća i nesreća [...] poput praporca zveketala našim Parnasom«, ¹⁰¹ zbog toga što »mjesto osjećaja turaju se u formu p a o s j e ć a j a« ¹⁰² [spac. L. P.], što je književnost »postala žrtvom dragih p a o s j e ć a j a [spac. L.

⁹⁷ Motiv suze je izrazito i nametljivo prisutan u Kranjčevića te zahtijeva naprosto jednu posebnu i specijalističku studiju. (Vidi o tome također raspravu V. Nazora, »Citajući Kranjčevića« *Rad JAZU* 201). »Znaš onu pjesmu, koju si htio ispjevati«, piše Ela u svom notesu, »ali nijesi mogao. Ono kako je postala bomba. Isus se vraća na ovaj svijet pa vidi, gleda sve i svud, dođe pred jednu katedralu, ne znam, jesi li rekao Petrovu crkvu, i od tuge nad svim tim spusti jednu suzu. Ta suza padne na ploču i čudnim čudom raste, raste i postane bomba«. (Vidi *SD II*, str. 653). Zar to nije ona ista bomba koja je onako krležinski dva-tri decenija poslije »pala u Getsemenaski vrt«? Od te iste suze, »suze nevoljnika« i praha »zadnjeg prijegora« Kranjčević mijesi svog novog čovjeka i osvetnika:

Od praha zadnjeg prijegora,
Od suza nevoljnika,
Ti mijesiš novog čovjeka
I eto osvetnika.

(Mašti)

Katalizator mu nije ni protest ni socijalni angažman, nego mašta, romantička mašta.

⁹⁸ Kranjčević, *SD III*, str. 60.

⁹⁹ Kranjčević, *ibid.*, str. 65.

¹⁰⁰ Vidi Kranjčevićev osvrt na *Lirske in epske poezije* A. Aškerca. Cit. prema Kranjčević, *SD III*, str. 142.

¹⁰¹ Vidi Kranjčevićev osvrt na pjesme Josipa Milakovića. Cit. prema Kranjčević, *ibid.*, str. 150. Harambašić je samo nešto malo ranije pjevao i ovakve stihove:

Nisam Dante ni Petrarca,
Al je moja ljubav žarka,
Ni Petrarke ni Wertera jadi
Književne nam ne stišaše gladi.

¹⁰² Kranjčević, *ibid.*, str. 150.

P.] il neke prenježne literarne bolesti, koja danaske ne može da vrijeđi ko izraz pjesnika«,¹⁰³ zbog toga što je prepuna »izgnječene raznježnosti i kačiperstva, plačljivosti i paosjećanja«¹⁰⁴ [spac. L. P.]. Podvlačeći paosjećaj kao glavni nedostatak suvremene mu lirike ističe on, u skladu s vlastitim književnim gledanjima, realističnost Heineove poezije koja »nakon umjetarenja dira te jednostavnošću stiha«,¹⁰⁵ premda je svjestan, da postoji »onaj nesklad, ono kolebanje i šalabazanje u djelima pjesnikovim«¹⁰⁶ kada su »topl i duboki osjećaji [...] ipak zagorčeni oporim — često nasilu traženim sarkazmom«,¹⁰⁷ da postoji u njemu jedno »uništavanje najintimnijih efekata frivolnom rugalicom«,¹⁰⁸ i stoga, osvrćući se na *Pjesme Alberta Webera* (Zagreb 1899), konstatira da tamo gdje je »idealista pjesnik hotio da svoj prezir izlije u nekoj žuči, [...] gdje gradi pjesmu na pravednom gnjevu protiv podle vrsti praktičnosti, pak hoće da je protke sarkazmom, obično se dogodi, da u tom pogriješi simetriju«,¹⁰⁹

¹⁰³ Vidi Kranjčevićev osvrt na Šantićeve *Pjesme*. Cit. prema Kranjčević, *SD III*, str. 271.

¹⁰⁴ Vidi Kranjčevićev osvrt na Šantićev prijevod Heineovog *Lirskog Intermezza*. Cit. prema Kranjčević, *SD III*, str. 153.

¹⁰⁵ Kranjčević, *ibid.*, str. 153.

¹⁰⁶ Kranjčević, *ibid.*, str. 153.

¹⁰⁷ Kranjčević, *ibid.*, str. 152. Kranjčević nije protiv toga da pjesnikova »ogorčena duša« izlije »žučljiviji stih«, ali zahtijeva da pjesnik »ne povrijeđi ljudi u kojih imađe osjećaja«. Svjestan je da će kritičari »naći vazda razloga, da poreknu poeziji ovu domenu, no uvijek će biti ljudi, u kojih će osjećaj za pravo zanosno rasti uz ovakve stihove« [odnosi se na Aškerčev ciklus »Perzijske šege« L. P.], zato što »od poezije može se tražiti i što drugo, nu ne šta više. [...] Prilike su ona sila, koja tumači sve — pa i pjesnika.« Eto dakle jednog od osnovnih postulata Kranjčevićeve »pjesničke religije«. Vidi Kranjčevićev osvrt na *Nove poezije* A. Aškerca. Cit. prema Kranjčević, *SD III*, str. 210 i 213.

¹⁰⁸ Kranjčević, *ibid.*, str. 152.

¹⁰⁹ Vidi Kranjčevićev osvrt na *Weberove Pjesme*. Cit. prema Kranjčević, *SD III*, str. 187. »Kad eto, a tu se odjednoč uvali neka suvišna želja, koja nagrđuje svu tu idealističku gradaciju [...] pa pjesnik želi i ovo:

Slavno sebi htjedoh ime steći,
Kim će svemir odjekivat vas;
Od najvećih htjedoh biti veći,
Najkrasniji svoga roda krás.

A svršava:

Oh, bio sam, kano svaki čovjek
Idealan, naivan i — mlad,
Taki ostat mislio sam dovijek —
Al realna odviše je — glad.*

Pjesnik je, regbi, na koncu zaboravio početak. [...]

— — — — —
I taman što htjedoh pobjednim klikom
Iz zemaljskog se vinut praha,
Vaj! smalaksa snaga i klonuše krila,
Jer — mesa mi smanjka i graha...!

Cit. prema Kranjčević, *ibid.*, str. 186. *Ovdje se Weber očito ugledao na Kranjčevića. Vidi bilješku 120.

iako i sâm upada u istu grešku,¹¹⁰ jer su i njemu često i »sumorni manir«¹¹¹ i »porugljiva žučljivost autora njemačkog *Intermezza*«¹¹² bili uzorom. Time se dá i mora objasniti onaj toliko karakterističan mali broj lirskih ljubavnih pjesama u Kranjčevića.

Daljnja
sudbina
ljudi

»Prohujaše vjekovi«, uči nas nadalje Kranjčević, »a ljudi posta-
doše zlice. Demon se je nevidljivo šuljao u njihove domove¹¹³ i trovao
im srca«.¹¹⁴ Na intervenciju anđela Milosrđa Veliko biće odlučuje da
ljudima, nakon što demonova riječ »izvrnula je, izobličila je ove vje-
čno žive likove«,¹¹⁵ pokloni Ljubav,¹¹⁶ *krasno djevojče* čiji trag »mi-
risao je tamjanom i mirhom čistijeg poljubaca, iz njezina srca grija-
la je krv gotova da se prolije za sreću drugih«,¹¹⁷ da pođe u svijet
i da »bлагослови ljude«. ¹¹⁸ Ni Demon ne ostaje pasivan i šalje smjesta
za njom svoje čedo, *zlosretnu krasoticu* koja »imala je dva imena:
Sebičje i Strast«. ¹¹⁹ Nakon toga »mjesto bratstva, jednakosti i slobode
[tih adoptiranih, trajnih Kranjčevićevih ideala, L. P.] , mjesto tog
zakonika ljubavi, u kome piše jednaka sreća svima i jednaki raj na
zemlji, pojavi se utjecajem Demonove kćeri naopaka slika, naopaki,
lažni duh ljubavi, pojavi se sebičje, idolatrija ličnijeh koristi.]...
Rod čovječanski rascijepi se onda u dvije nejednake česti: jednu ma-
nju, koja je imala mnogo i baš zato trgala iz usta onima, koji su imali
malo, i u drugu ogromnu, preogromnu, koja nije imala ništa do
vječni glad u želucu,¹²⁰ vječnu žeđ na usnama, ali i vječnu sebičnu
žudnju i lakomost u srcu«. ¹²¹ U toj fazi utakmice između Velikog
bića i Demona, Demon je pobijedio. ¹²² »Oni zasićeni«, šopenhauerski
se domišlja Kranjčević, »pitat će: 'Čemu smo ovdje, kad ne znamo
više novijeh želja?' Oni gladni vapit će: 'A čemu nam ove vjekovite
patnje'«?¹²³ Milosrđe na to ljudima u pomoć šalje Nadu.

Nada

¹¹⁰ »Kranjčević nije duhovit. Ogorčenost i lirski dar ne čine još pravog
satirika. [...] Tek nema sumnje, da su mnoga ironijska i sarkastična mjesta
u pjesmama — kao kod Schopenhauera — odviše sirova i surova, nespretna i
promašena«. *Misli i pogledi A. G. Matoša*, Zagreb, MCMLV, str. 277.

¹¹¹ Kranjčević, *ibid.*, str. 188.

¹¹² Kranjčević, *ibid.*, str. 188.

¹¹³ Vidi bilješku 70.

¹¹⁴ Kranjčević, *ibid.*, str. 49.

¹¹⁵ Kranjčević, *ibid.*, str. 49.

¹¹⁶ »Što izlazi iz beskrajne svemirske duše«. Kranjčević, *ibid.*, str. 99.

¹¹⁷ Kranjčević, *ibid.*, str. 49.

¹¹⁸ Kranjčević, *ibid.*, str. 49.

¹¹⁹ Kranjčević, *ibid.*, str. 49.

¹²⁰ Vidi Kranjčevićeve pjesme »Kako je postala nada«, »Eli, eli...« i
»Prvi grijeh« (III, 305—306). Vidi i bilješku 74^a.

¹²¹ Kranjčević, *ibid.*, str. 49.

¹²² »On je pokvario čovjeka obdarena vječnošću; Život izgubio čar! —
Tko je jači? — tutnjilo je iz utrobe zemaljske. — tko je jači — ha, ha, ha?!«
Kranjčević, *ibid.*, str. 50.

¹²³ Kranjčević, *ibid.*, str. 50.

Drugu verziju nastanka *Nade* saznajemo iz Kranjčevićeve pjesme »Kako je postala Nada«. Onda

*U tamnini, u davnini,
U srcima prvih ljudi,
Kad je demon s neba pao
I u ljudske ušo grudi,
I veliko kad je biće
Odreкло nam dar milosti,
I kada je čovjek pado
Pod teretom ništavnosti.
Kada na prag od Edena
Bog keruba stroga vrže,*

— — — — —
*I kad se je gorom, dolom,
Uzdisalo »aj« i »vajme«,
Kad je Kain zemlji viko:
Otvori se, progutaj me! — — —
Duh veliki jednog dana
Sašao je sa visina*

— — — — —
*I kad vidje zvižeri razne
Edenom se igrajući,
A pred rajem samo ljude
Uzdišući, vapijući,
U strogom mu onda srcu
Bude nekud teško žao,
Pa je tajno među lišće
Jednu suzu proplakao.^{123a}*

Iz ove suze Velikog bića nikne cvijet, koji je vrlo teško naći,

*Tek što rajem izgubljenim
Miomir se njegov širi,*

— — — — —
*A pred rajem zatvorenim
U očaju ljudstvo luta*

— — — — —
*I prolaze tako vijeci —
Besmislena tragedija.*

Nakon toga

*Tresnu Adam grešnom rukom
Na zaprta vrata raja,
A za njime ljudstvo cijelo
Srnulo je puno bijesa,*

— — — — —
*A kerub je u nemoći
Gledo divlja ljudska jata
I oružje polomljeno
I skršena rajska vrata — — —*

^{123a} Jednom takvom suzom, kao što smo vidjeli, Veliko biće razara Pakao.

Raj se dakle ponovno otvara (Paradise regained) i Adam hrli preko
Raja misleći

Da za njime braća jezde,
Uz koje se prvi bori
Za podrijetlo od božanstva,

Ali u Edenu ima svega,

I jabuka i koješta,
Kroz jabuke mjesec škilji
Ko svodilja stara vješta,

te ljudstvo, kako to obično biva, »sito, pjano« pozaspa, nalik na
apostole na Maslinskoj gori,

Pod jabukom i u hladu
Sve bez brige i poleta
Za podrijetlo od božanstva,
I bez pojma i bez volje.

Adam nakon toga, ne znajući u svom zaletu da ga mnoštvo ne slijedi
nego u raju banči i planduje, traži od Velikog bića da mu

Odgovori, zašto stvori
Zemlju ko i mučilište?

Spoznavši da je u svom poletu ostao sam,

Obori se, tek što šanu:
— Smiluj mi se na nebesi! —

Gospod se na to smili na Adama i biva mu žao, te ga povrati u (nov)
život i sasvim mu se hajneovski^{123b} cinično obraća:

— Eto, sinko,

Sad si opet Adam stari;
Tek se čuvaj od afekta,
Jer to živce silno kvari!
Vidiš, brajko, neko tamo
Pod jabukom prste liže,
Neko opet drukčê misli
I za druge bune diže,
Izmeđ srca i želuca
Sporazum se zalud ište,

a zatim mu pokazuje onaj iz suze izniknuli cvijet koji je prozvao
nadom i sasvim ga ljudski, kao što bi to učinio kakav domaćin u
Bosni, kratko i bez ikakva cifranja isprati:

^{123b} Vidi bilješke 109 i 110.

KRANJČEVIĆEVA KOZMOGONIJA

A sad ajde, moj Adame! — —
I onda se praskom silnim
Eden sruši i premota;
A Adam se s ljudstvom nađe
Na početku od života...

Protekoše nakon toga opet silni, dugi vjekovi,

Gine često ljubav, vjera,
Ginu mnogi ideali,
Samo nada, pusta nada
Uvijek jošte srca gali.

— — — — —
Najbolje joj suza prija.^{123c}

Nada je jedna od kardinalnih kategorija u Kranjčevićevu pojmovniku, i zajedno uz Vjeru i Ljubav predstavlja aspekte složenoga ali jedinstvenog duhovnog stava.¹²⁴ Kor Genija u njegovu oratoriju »Prvi grijeh« savjetuje Luciferu:

Tvoja sreća u duši ti klije,
Tvoju sreću tvoja mislo prede;
Budi ptiče, što se zrakom vije
Više, negol' siže kreljut bijede —
Vjeruj, ljubi, nadaj se i — snosi: [kurziv L P.]
Srcem čut ćeš: zašto si i tko si!

(Prvi grijeh I, 304—309)

Način na koji Kranjčević tretira ovo trojstvo, vjeru, nadu i ljubav^{124a} unekoliko je blizak Pascalu, Kierkegaardu i Unamunu. »Treba voljeti samo boga i mrziti samo sebe«, piše Pascal.¹²⁵ Kranjčevićev Lucifer radi upravo obrnuto. »Bogoslovska vrlina vere, po Apostolu Pavlu, čija odrednica služi kao osnova u tradicionalnim hrišćanskim raspravama o veri, jeste 'suština stvari kojoj se nadamo, dokazivanje onoga što ne vidimo'«,¹²⁶ i to je ono, ističe Unamuno što još više

^{123c} Kranjčević ovoj svojoj paraboli u stihovima dodaje i posebnu, dostojevskijeovski samilosnu pouku:

O, nemojte nikad kleti
Izgubljenog onda sina,
O, nemojte nikad reći
Da je ljudska izmetina!
Smilujte se i kroz suze
Na mrtvacu gleđ'te živa;
Nijemo samo nebo znade,
Zašto i to katkad biva!

(Kako je postala nada)

¹²⁴ Vidi npr. Sv. Pavao, 1 *Sol* 1,3; 1 *Kor* 13,13, *Gal* 5,5, *Heb* 11,1; Sv. Toma, *Summa*, *Secunda secundae*, *questio* 4, *art.* 2.

^{124a} Tek mi ljubav sveta osta,
Za nju moram još da živim!

(U ponoćje...)

¹²⁵ Pascal, *Misli*, Beograd, Kultura, 1965, str. 214.

¹²⁶ Unamuno, *op. cit.*, str. 165.

podređuje vjeru nadi. »Vera pretpostavlja objektivno lični element. Umesto da verujemo nečemu, verujemo u nekoga koji nam obećava ovo ili ono. Verujemo u neku osobu ili u Boga,¹²⁷ kao u osobu i oličenje Sveta.«¹²⁸ Kranjčevićev Lucifer tako, pozitivistički, vjeruje samo u svoje oči i uši i u sebe sama.

GENIJE:

Želiš li sreću?¹²⁹

LUCIFER:

Istinu!¹³⁰

GENIJE:

Vjeruj!

LUCIFER:

Vjerujem u svoje oči, uši i u sebe sama!¹³¹

(Genije se okrene. Zastor ko oblak skriva polagano i njega i Stablo spoznaje. Lucifer skršen prislonio glavu o ruke ko tip očajna skeptika [spac. L. P.]¹³²

I prednji zastor pada.)

(Prvi grijeh I, 379—389)

»Vera je«, naglašava Unamuno, »delo volje, to je kretanje duše prema praktičnoj istini, prema osobi, prema nečemu što nas nagoni da živimo, a ne samo da razumemo život. [...] Vera je, dakle, ako ne stvaralačka moć, a ono cvet volje, i njena dužnost je da stvara. Vera, na izvestan način, stvara svoj predmet. I vera u Boga sastoji

¹²⁷ Pišući o Kranjčeviću 1930. Krleža zaključuje na primjer da »iz pjesama toga tipičnog školnika, romantika četrdesetosmaša, pravaša starčevićanca, vrlo često se vidi da nejasno i mutno, ali nepokolebljivo i trajno vjeruje u Boga. On vjeruje i u to, da je čovjeka Bog stvorio«. Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, knjiga III, Sarajevo 1975, str. 414. »Tačno je da verovati u Boga, danas znači pre svega i iznad svega, za intelektualne vernike, želeći da on postoji«. Unamuno, *op. cit.*, str. 172. Kranjčević ukoliko, recimo, i ne vjeruje u Boga, u svakom slučaju želi njegovo postojanje.

¹²⁸ Unamuno, *ibid.*, str. 166.

¹²⁹ »Ali sreća, zar je to kategorija duha?«, pita se Kierkegaard u svom djelu *Traité du despoire* (Gallimard 1975, str. 77). I odmah nakon toga odlučno odgovara: »Nipošto«.

¹³⁰ »Jedni«, piše Nazor, (»Fides, prima dea« u *Na vrhu pera i jezika*, Zagreb 1942, str. 60) »— veli se — traže Istinu, drugi Ljepotu. Ali i jedni i drugi čeznu zapravo za onim što čovječanstvu najviše treba, za nekom višom utjehom koja je istinita i lijepa. I svaki od njih donosi nam mrvice utjehe na svom dlanu«.

¹³¹ Livadić u ovom odgovoru vidi Kranjčevićevo priznanje »da je čovjek kadar sam da se svojim ćutilima dovine najviših ideala života, da sebi stvori vjerovanje, koje će naći umirne odgovore na sva pitanja i spoznajna i etička. [...] Ove se ideje poklapaju s Comteovim pozitivizmom i bile su žive u Kranjčevića u vrijeme 'Izabranih pjesama'«. Livadić, *op. cit.*, str. 183.

¹³² »Kad se na dnu svih tih filozofskih konstrukcija ipak uvijek nalazi akt vjerovanja, čemu onda prezirati Vjeru? [spac. V. N.]. Nije li baš ona jedini mogući most — prividan, kažu neki; ali, lijep, mora svako priznati, lijep kao Duga — između Neba i Zemlje, između Relativnoga i Apsolutnoga, između fenomena i za nas — kako još veće — nedokučljivoga 'Ding an sich'«. Nazor, *op. cit.*, str. 61.

se u stvaranju Boga¹³³ a »Bog ide u susret onome ko ga traži ljubavljju, a krije se od onoga koji ga traži strogo razumom i bez ljubavi«. ¹³⁴

Kranjčević trolistu koji čine Vjera, Nada i Ljubav, kako to vidimo iz već navedenog stiha (»Vjeruj, ljubi, nadaj se i — snosi«), dodaje još trpnju, patnju odnosno Bol. Ako tomu apstraktnom trolistu suočimo simbolični trolist Kranjčevićeve poezije, što ga sačinjavaju *dijete*, *suza* i *radnik*, i tim dominantnim pojmovima pridodamo još pojam (žene) *majke*, dobit ćemo dvije korelativne grupe sastavljene od četiri pojma.^{135a} Sukladnost njihovih odnosa: Dijete — Nada, Radnik — Vjera, (ili Dijete — Vjera, Radnik — Nada), Majka (žena) — Ljubav, Suza — Bol, postaje centralna mehanika sveukupnoga Kranjčevićeva opusa, cjelokupne njegove pjesničke i ljudske anabaze. Tomu, nadalje, treba dodati njima suprotne kategorije pa uz Ljubav, kako smo već vidjeli, staviti Sebičje i Strast, uz Nadu Vječnu nedostižnu želju i tomu svemu dodati još jednu kategoriju koja ih na neki način sve sumira, i, prema Kranjčeviću, sve objedinjuje — Smrt.

Smrt

Pošto je Veliko biće ljudima poslalo Nadu, »ljudi se pognuše za utvarama, stadoše se previjati kao crvi u kliještima vječne, nedostižne želje. [...] Pa dođe čas, kad opet mnogi i mnogi okrstiše Nadu — čedo božje — varalicom, istjeraše je iz svojih srdaca, prokleše svoje vjekovanje i stadoše lutati ko divlji oganj nad barama. A toj se kletvi odazivao iz dubina grozni, pobjednički smijeh: 'Ha, ha, ha'«!¹³⁶ Veliko biće je u nedoumici što da učini i kako da pronađe silu jaču od Demonove. Andeo milosrđa tada Velikom biću pokazuje nijemu, strogu ženu — Smrt.¹³⁷ »Lagano... lagano spusti se ona na zemlju i koračaše kroz hrpe stradalnika gledajući ih mirnim pogledima. Od tih pogleda sklapale su se njihove vjeđe, otekle od

¹³³ Unamuno, *op. cit.*, str. 171.

¹³⁴ Unamuno, *ibid.*, str. 172.

¹³⁵ Bol je jedna od dominantnih kategorija Kranjčevićeva univerzuma, i o njoj će posebno biti riječi u II dijelu ove rasprave (v. bilj. 152).

^{135a} Svaku od tih etičkih kategorija Kranjčević otjelovljuje, personificira, alegorizira i pretvara u jedno od bića svoga svijeta. O tome će biti govora u II dijelu ove rasprave (v. bilj. 152).

¹³⁶ Kranjčević, *ibid.*, str. 50.

¹³⁷ Prema *Svetom pismu* Bog nije stvorio smrt (vidi *Mudr.* 1,13), Bog je čovjeku namijenio besmrtnost, a smrt je u svijet ušla tek kao plod Luciferove zavisti (*Mudr.* 2,23). Lucifer je, dakle, tvorac smrti. U Kranjčevića, kao što vidimo, ona je naprotiv djelo Milosrđa, izum anđela Milosrđa, što baca posebno svjetlo na Kranjčevićevo shvaćanje smrti (v. bilj. 138) unutar jedne njegove specifične misaone i ljudske pesimičnosti.

plača i muke. Demon se više nije smijao.«¹³⁸ Demon se još jednom prestaje smijati, u trećem dijelu Kranjčevićeva »Triptiha«, u post-kristovskom¹³⁹ periodu, u doba »kad se 'ismijač', svjetlonoša, davao ruga čovjeku, koji se još uvijek nije sit namjerio atomâ svjetova, koji u moru svijetla još nije našao za svoju noć 'maslinsku kapljicu'«. ¹⁴⁰ Kranjčević mu na usta Kristova poručuje:

Ne, ti se ne ćeš rugati čovjeku,
Ti, koji vidje padati bogove,
Iz razbijenih kada grudi
Ipak jedamput se vine duša!

(Triptih III)

Sve će se to dogoditi tada kad

Nad nama klečat blijeda će djevica
Ko alabastar; to se je smrznuo
U kip leden izdih zadnji,
Sanak moj bijeli preko groba.

(Triptih III)

Demon u Kranjčevića biva poražen triput, u »Priči iz starih dana« (1891), u oratoriju »Prvi grijeh« (1893) i u »Triptihu« (1902). Prvi put, kao što smo vidjeli, Demona, Ismijača, Svjetlonošu pobjeđuje Smrt. U »Prvom grijehu« Demona poražava ideja Rada, u »Triptihu« Demona ušutkuje »blijeda djevica — sanak bijeli preko groba«. Poredak tih kategorija karakterističan je za razvoj Kranjčevićevih pogleda, i dok je prvi poraz potpuna negacija svega, druga dva na jedan ezoteričan način dodiruju se na širokim prostranstvima vjerovanja u budućnost i perspektive čovjeka.

Apoka-
lipsa

Svojim prizorima s »blijedom djevicom« Kranjčević nas zapravo uvodi u apokalipsu, jer

Prohujali su vjekovi vjekova;
Božanstva mroše, svenuše rodovi
Ko suho lišće, — tek je vrijeme
Sjedilo bešćutno uz roždanik.

(Triptih II)

Kranjčević apokalipsu slika uobičajenim prizorima sveopćeg razorenja. Najprije se začuo »prasak, strašan, sverazoran prasak. Cijeli svemir plamtio je plamenom, svaka zvijezda pretvorila se u stotinu

¹³⁸ »On je napokona razabrao, da je Stvorac jači od njega, pa se je zavukao u svoje dubine, gdje kipi od bijesa, odakle udara na nas od zloradosti. Ali on nam ne može više ništa da učini, jer kad ti stane najljuće čupati srce, onda dođe ona tiha nijema žena, poklopi ti oči i Demona nestane«. Kranjčević, *ibid.*, str. 51.

¹³⁹ Motivom Krista u ovoj se raspravi nismo bavili, jer on zahtijeva poseban pristup i prostor i nije u najužoj vezi s njezinom temom.

¹⁴⁰ Livadić, *op. cit.*, str. 188.

KRANJČEVIĆEVA KOZMOGONIJA

vulkanskijeh ždrijela. I onda se sve to zgrnu u jednu žarku, plamenitu hrpu bez mjere i granice. [...] Nije se moglo raspoznati ni zemlje ni trunka od čovjeka. Silne građevine, gorda brda i duboki oceani, sve bijaše — ništa. Od umnih knjiga, napisanih kroz hiljade i hiljade vjekova u znoju i suzama genija, ne bijaše vidjeti ni izgo-renog papira, od vještačkih spomenika ni trunka. — — —¹⁴¹ A zatim

krvca, što je tekla
Kroz žile svijeta, smrznu se i susta,
A zemlja bje ko stožer ledeni...
— — — — —
Mru bozi, svijetlo, vasiona...

(Zadnji Adam)

U tu atmosferu, na odar umirućeg svijeta, kada

Vrhunci brda, mora i doline
Pod krutim ledom leže izravnana,

(Zadnji Adam)

kad i

Svjetlonoša se izmorio sijedi
I mrča mu se lice,

(Zadnji Adam)

a onâ

ista nikad neviđena usta
Zanijemla su,

(Zadnji Adam)

Zadnji
Adam

Kranjčević uvodi svojega zadnjeg Adama,¹⁴² posljednjeg čovjeka, zadnjeg od Titana

Da pita, prije nego smrt ga zatre:
Za čega ta nirvana?
— — — — —

Da pita: kud je, što se rajem zvalo,
A čovjek svojim stvorio je znojem,
Sagradiv carstvo Edenovo palo
O trudu — samo svojem!

(Zadnji Adam)

¹⁴¹ Kranjčević, *ibid.*, str. 45.

¹⁴² U vezi s motivom *zadnjeg Adama* i Kranjčevićevim odnosom prema Nordauu vidi članak Ele Kranjčević »Silvijeva soba« u *SD II*, str. 645. Vidi o tome i Vlatko Pavletić, *Kako su stvarali književnici*, Zagreb 1966³, str. 171.

Taj

Buntovnik, mrtve što bogove dira,
I — tužitelj svemira! — —

(Zadnji Adam)

grči se na vječnom ledu

I savija se zgrčenijeh šaka
A suha rebra uporno se boće —

(Zadnji Adam)

i tako šekspirijanski¹⁴³ vapi

Ah, zraka! zraka! zraka!

Na tvrdi led mu mrtva glava pada
Ko pitanje što odgovora nema,

(Zadnji Adam)

a zatim izdišući posljednjim snagama svojim »blijedim noktom« upisuje u led — upitnik. Nakon toga još samo

— — Praminja snijeg i pokriva žurno
Taj zadnji znak, što čovjek ga je piso
Ko svjedočanstvo očito i burno,
Na zemlji da je bio i bitiso!
Praminja snijeg, sipa inje gusto,
I silne grude naokolo baca
I krije znak pod noktima mrtvaca,
Sve više nada nj brdo valja pusto:
Spomenik svijetu što ga više nema,
Do neba gruda ledena, golema!
A pod njom spava kao luda sanja
Sve, što je bilo, da isprazno prođe
Bez glasna traga,

(Zadnji Adam)

Tom agoničnom završnom prizoru kao nijemi i neprimjetni statisti prisustvuju jedino vječni Sveduh i blijedi izmoredni Svjetlonoša i čekaju

dokle opet dođe

Nov kaos mutni do — drugog izdanja!

(Zadnji Adam)

¹⁴³ Taj stih očito je aluzija na ono mjesto iz *Hamleta*, kada Kralj, uhvaćen u »mišolovku« za vrijeme inscenirane mu predstave umorstva Gonzage, vapi:

Kralj: O, svjetlosti mi dajte! — Otale!

(Jurne iz dvorane.)

Polonije: Svjetlosti, svjetlosti, svjetlosti!

W. S h a k e s p e a r e, *Hamlet* III, 2, prev. M. Bogdanović, Zagreb 1950, str. 126.

Odgovor na pitanje što ga zadnji Adam¹⁴⁴ svojim oštrim noktom urezuje u led, nalazimo na drugome jednom mjestu u Kranjčevića, u fantaziji »Vanitas vanitatum«.¹⁴⁵ Putnik s Rijeke zaboravi, ustvari duh umnika koji siromah »razbijao si onda glavu o svrsi svega, što postoji. Htjede prodrijeti u srčiku čovjeka, svemira, bića, htjede da smjelom rukom podere zastor ispred tajne vasseljske«,¹⁴⁶ zaključuje da je sve: »Ništa; praznina; ista zagonetka kao i prije vjekova [...]«¹⁴⁷ i nakon svog dugog puta među ljudima promatrajući bogomrak vasiono uzvikuje ovako: »Oj, ti velika, ti nijema prirodo, što smo mi o tebi mislili, a kako se tebe ne dimnuše naše misli, naša volja! I kako je grozna tvoja golotinja, tvoja istina, nama sanjarima, koje opaja tvoja majska noć. A gle, ti i u ovom času razora jednako ne misliš na nas kao ni za proljetnog ti čara, tebi je to svejedno«¹⁴⁸ i zatim preradovićevski zaključuje: »Ta to je tvoja igra od vjekova, ti vječna promjeno«!¹⁴⁹

Rješenje iz »Zadnjeg Adama« ima u svakom slučaju dodirnih točaka sa solucijom iz »Triptiha«,¹⁵⁰ iz trećeg dijela »Triptiha«. Zajednička im je bjelina, sposobna da primi rukopis drugog izdanja novog mutnog kaosa, i ledena jasnoća završnog nokturna, nad kojom kleči kao alabaster blijeđa djevica — sanak bijeli preko groba.¹⁵¹ Opozicija toga prekogrobnog sanku, vječne sanje u stvari,

¹⁴⁴ »Zadnji Adam« napisan je 1896. godine.

¹⁴⁵ Fantazija »Vanitas vanitatum« nastala je godine 1891, dakle, pet godina prije »Zadnjeg Adama«.

¹⁴⁶ Kranjčević, *SD* III, str. 42.

¹⁴⁷ Kranjčević, *ibid.*, str. 44.

¹⁴⁸ Kranjčević, *ibid.*, str. 46.

¹⁴⁹ Kranjčević, *ibid.*, str. 45—46.

¹⁵⁰ »Triptih« je nastao 1902, dakle 6 godina nakon »Zadnjeg Adama«.

¹⁵¹ »Pozitivizam, u koji je polagao toliko nada i branio ga svim žarom duše, nije podnio njegove 'ocjene božanstva', boli su pjesnikove bile teži uteg. I tu je ldeju zadesila ista sudbina kao i sve druge, koje su ulazile u bolnu dušu Kranjčeviću: ostala je pjesma [spac. L. P.], a duša je lutala dalje po svojim mračnim stazama do posljednjih, najmračnijih«. Livadić, *op. cit.*, str. 186.

^{151a} »Ah, sve je sanja pusta« naslov je pjesme koju je Kranjčević napisao 1891, iste godine kad i svoju fantaziju »Vanitas vanitatis«.

Ah, sve je sanja pusta,
Sve umišljeni raj;
Sve želja želju guši,
A uzdah — uzdisaj.
I u tom sva ti bajna
Života kipi slast:

— — — — —
Ti, milosrdna laži,
Što lanuo te raj!
Gle, omamno li sine
Tvoj kratki, kratki sjaj.

te ništavila i praznine, osnovna je dvokraka poluga i mehanizam bez kojeg ni jedne poezije, pa ni Kranjčevićeve, ne bi moglo suštinski biti.¹⁶²

Luko Paljetak: KRANJČEVIĆ'S COSMOGONY

I part

S u m m a r y

Although Kranjčević has been, by the opinion of many, a poet of a fragment, from the entirety of his work, poems, proses, letters, and reading, a philosophic totality of his standpoints can be realized.

There is in his verse and prose a total cosmogony which from the fragments can be reconstructed into a complete mosaic and system whose cardinal points are, as a matter of fact, the cardinal points, the cardinal notions, of Kranjčević's poetry as well. That is the subject of the first part of the article. The second one will be dealing with the beings inhabiting Kranjčević's universe, will be analysing them, etc.

Pa u srce kad spomen
Svoj nokat rine ljut,
A pjesma — čedo njeno —
Ko divlja kida put,
U strahu samo pitam:
Zar su to tvoji sni?
A nešto u njoj jeca
I šapće: — To si ti!

(Ah, sve je sanja pusta...)

¹⁶² Drugi dio ove rasprave, koji će se ponaosob baviti bićima i alegorijama što nastavaju Kranjčevićev univerzum, Kranjčevićev poetski kozmos, bit će objavljen u narednom broju *Radova Filozofskog fakulteta u Zadru*.